

olursa olsun, bir göreve gelmekten alıkoymak söz konusu olmayacaktır. Bütün görevler herkese açık olacaktır.

Rawls, adaletli bir toplumsal düzenin oluşmasında sırasıyla dört aşamadan geçileceğini düşünmektedir. Birinci aşama orijinal durum olup, bu aşamada adaletin yukarıda açıkladığımız iki prensibi belirlenir. İkinci aşama bir anayasa oluşturma aşaması (Constitutional Convention) dur. Bu aşamada bilmezlik perdesi kısmen aralanmış olup, bireyler hangi topluma ait olduklarını bilmektedir. Ancak kendi kişisel statüleri hakkında hiçbir bilgiye sahip değildirler. Bu aşamada, iki adalet prensibini içeren bir anayasa yapılır. Bu anayasa, ayrıca, bazı oy çokluğu kurallarını ve hakça fırsat eşitliği ilkesini de içerecektir. Üçüncü aşama yasama (legislation) aşamasıdır. Bu aşamada yasa koyucular kendi kişisel konumları ile ilgili bir bilgiye sahip değildir. Çıkan yasaların adil olması için, bu yasalar iki adalet prensibi ile yapılan anayasaya uygun olmalı ve yasa koyucuların kişisel konumları ile ilgili olmamalıdır. Dördüncü aşama bu yasaların yargıçlar ve diğer kamu görevlileri tarafından uygulanma aşamasıdır. Bu aşamada bilmezlik perdesi tamamen ortadan kalkmış olacaktır.

Son olarak iki konuya değineceğiz. Bunlardan birincisi Rawls'ın diliyle ilgilidir. Rawls, kendine özgü bir anla-

tım üslubuna sahip bir yazar. Cümlelerini oldukça uzun tutmaya, her cümlenin anlam yükünü olabildiğince arttırmaya adeta özen göstermiş gibi. Okuyucunun, hevesini kırmak için değil, ancak neyle karşılaşacağı konusunda önceden uyararak için söylemeliyiz ki, Rawls'u okumak, normalden fazla bir gayreti ve sabırlı olmayı gerektiriyor. Biz becerebildiğimiz kadar açık ve yalın bir çeviri yapmaya özen gösterdik. Ancak yazanın orijinal üslubunu da korumaya dikkat ettik. Okuyucunun sabırlı ve ısrarlı olması gerekiyor. Kuşkusuz, kazanılacak engin bakış açısı bu zahmeti fazlasıyla ödeyecek kadar zengindir.

Değineceğim son konu, değerli meslektaşım Doç. Dr. Hayrettin Ökçesiz ile ilgili. Beni, günlük çalışmaların yanında, yeniden Rawls ile buluşmaya teşvik etmesi, bütün yorgunluklarımı unutturacak derecede verimli sonuçlar doğmasına neden oldu. Kendisine içten teşekkürlerimi sunuyorum, değerli çalışmalarının uzun yıllar devam etmesini diliyorum.

Umarım, bu küçük kitapçık hem aydınlanmaya çok muhtaç olduğumuz bölüşüm adaleti konusunda ve hem de Rawls, Hayek, Buchanan ve Nozick gibi bu konuda önemli eserler vermiş bilim adamı ve filozofların eserlerinin incelenmesinde bir ilk adım olur.

Bölüştürücü Adalet

John Rawls

(Çeviri: Vural Fuat Savaş)

I

Bir insan topluluğunu, ortak bir adalet kavramı ile yönlendirilen ve üyelerinin mutluluğunu arttırmayı amaçlamış, az çok kendine yeterli bir ortaklık olarak düşünebiliriz. Karşılıklı yarar amacıyla başvuru ortak bir girişim olduğu için, böyle bir ortaklık hem çıkarlar arası bir çatışma ve hem de çıkarlar arası benzeyiş ile karakterize edilir. Çıkarlar arasında bir benzeyiş vardır, çünkü toplumsal işbirliği herkese, sadece kendi çabaları ile yaşamaya uğraşmaları haline oranla çok daha iyi bir hayat sağlar. Ancak aynı bireyler, ortaklaşa emekleriyle yaratılan bu daha büyük yararların nasıl bölüştürüleceği konusunda da ilgilidir. Çünkü hepsi kendi amaçlarını arttırabilmek için daha büyük bir pay almayı daha küçük bir paya tercih edecektir. Adalet kavramı bu bölüşümü belirleyecek ve uygun bölüşüm payları ile ilgili bir uzlaşma sağlayacak sosyal düzenlemeler ara-

sında seçim yapmaya yarayan bir dizi ilkeyi içerir.

İlk bakışta adaletin en rasyonel kavramı, faydacı (utilitarian) yaklaşım olarak görünecektir. Çünkü her insan kendi yararını dikkate aldığı mutlakla kayıpları ile kazançlarını dengeleyebilecektir. Daha sonraki bir dönemde daha büyük bir yarar sağlamak için bugün kendimizi bir özveride bulunmaya zorlayabiliriz. Bir insan, hareketlerinden başkaları etkilenmediği sürece, kendi yararını en üst düzeye çıkarmak ve kendi amaçlarını mümkün olduğu ölçüde arttırmak için her türlü girişimde bulunabilir. Öyleyse neden bir toplum aynı ilkeyi uygulamasın? Neden bir kişi için rasyonel olan şey bir grup için rasyonel olmasın?

Kuşkusuz, hakkın dolayısıyla adaletin en basit ve en kestirme içeriği, yararın maksimizasyonudur (Maximization of good). Bu tanımlama, yararın ne olduğunun a priori olarak anlaşılması olduğu varsayımına dayanır,

1. Bu deneme, burada takdim edildiği gibi, 'Bölüşüm Adaleti' (1967)'nin tümüyle 'Bölüşüm Adaleti: Bazı Ekler'in ana kısmını ihtiva eder. Tekrarları önlemek için yapılan bazı atlamalar ile ikinci denemenin, ilk ve son bölümleri hariç, hemen tümü ilk denemenin 5 ve 6. Bölümleri arasına yerleştirilmiştir. Yukarıdaki metinde numaralandırıldığı biçimde 1-4 ve 11-14 bölümleri 'Bölüşüm Adaleti'nden ve 5-10 bölümleri de 'Bazı Ekler'den alınmıştır. Bölümleri birbirine bağlamak için yer yer bir iki paragraf ekledim; bir iki ufak değişikliğe rağmen denemelerin ilk basımlarını değiştirmedim. Burada öne sürülen fikirlerin daha ayrıntılı bir açıklaması Rawls (1971) de bulunabilir.

fakat biz yararı, rasyonel bireylerin çıkarıları tarafından önceden belirlenmiş gibi düşünebiliriz. Böylece, tıpkı bireysel tercih ilkesinin, bireyin en yüksek yarara ulaşması, rasyonel istek sistemini mümkün olduğunca yükseltmesi anlamına gelmesi gibi, toplumsal tercih ilkesi de, toplumu oluşturan bütün bireylerin (aynı şekilde tanımlanan) yararlar toplamının en yükseğine ulaşması olarak tanımlanır. Fayda ilkesine (Principle of utility) doğal bir biçimde ulaşırız: Buna göre, bir toplumun kurumları, bireysel tatminlerin (satisfactions) toplamını en yükseğe ulaştıracak şekilde düzenlendiği zaman, o toplum doğru şekilde düzenlenmiş demektir.

Fayda ilkesinin çarpıcı özelliği, bu faydalar toplamının bireyler arasında nasıl dağıtılacağı (dolaylı etkileri dışında), bir bireyin tatminini zaman içinde nasıl dağıtacağından (dolaylı etkileri dışında) daha fazla bir önem taşımamasıdır. Şeyleri dağıtmanın çeşitli yöntemleri, tatminler toplamını etkilediği için, bu husus, toplumsal kurumları düzenlerken gözönünde tutulmalıdır, fakat bu ilkeye göre adaletin sağduyudan kaynaklanan kurallarının açıklanması gerekir. Görünüşte sert bir karaktere sahip bu kurallar tecrübelerin gösterdiği gibi sıkı sıkıya bağlı kalınması gereken ve sadece yararlar toplamının maksimize edileceği olağanüstü durumlarda sapma yapılması mümkün kurallardır. Adalet kuralları, tatminlerin en sıkı sıkıya bağlı kalınması gereken ve sadece yararlar toplamının maksimize edileceği ola-

ğanüstü durumlarda sapma yapılması mümkün kurallardır. Adalet kuralları, tatminlerin en büyük net dengesine ulaşma amacından kaynaklanmıştır. İlke itibarıyla, bazılarının daha büyük kazançlarının başkalarının daha küçük kayıplarını karşılamaması için hiçbir neden yoktur; veya birçok kişinin daha çok yarar elde etmesi için birkaç kişinin özgürlüğü neden ihlal edilmesin. Pek çok durumda, yararların en büyük toplamına bu şekilde ulaşamaz. Fayda açısından, adaletin sağduyudan kaynaklanan kurallarının sertliği, bazı faydalar sağlar, fakat bir felsefi doktrin olarak irrasyoneldir.

Bu nedenle eğer, bir ilke olarak toplumun her üyesinin adalete dayalı bir dokunulmazlığı olduğuna, hiç kimsenin refahının çığnenemeyeceğine ve birçok kişinin elde ettiği daha büyük bir fayda uğruna bazılarının özgürlüğünü kaybetmesinin doğru olmadığına inanırsak, başka adalet kurallarını dikkate almak zorunda kalacağız. Fayda ilkesi, adil bir toplumda eşit vatandaş özgürlüklerinin doğal olarak mevcut olduğu gerçeğini açıklayamaz ve adalet tarafından güvence altına alınan haklar ne politik pazarlığa ve ne de toplumsal çıkarlar hesabına tabidir. Şimdi, fayda ilkesinin en doğal alternatifi, onun geleneksel, rakibi olan, toplumsal sözleşme teorisi (the theory of social contract). Sözleşme doktrininin amacı, adaletin kesinliğini açıklamaktır. Bunun için de adalet ilkelerinin başlangıçta eşitlik halinde bulunan özgür ve bağımsız kişiler arasında yapılan bir anlaşma-

dan doğduğunu ve bu nedenle sözleşmeye katılan rasyonel kişilerin varlığını ve eşit hükümlerliliğini yansıttığını farzeder. Sözleşme doktrini bir hak veya bir adalet kavramı varsayımına dayanmak yerine bir kişi için mevcut olan seçim prensibini toplumun bütününe yaygınlaştırır. Buna göre, bir topluma mensup olan rasyonel bireyler, kendilerince adil veya gayri adil sayılan şeyler arasında topluca ve bir defada seçim yapmak zorundadır. Bireyler kendi aralarında ilk ve son olarak, adalet kavramı olarak neyi benimseyeceklerine karar vermelidir. Bu kararın önemli özelliklerinden biri; hiç kimsenin toplumdaki yerini hatta doğal beceri ve yeteneklerinin ne olduğunu bilmediği ve uygun bir şekilde tanımlanan başlangıç durumunda yapılmış olmasıdır. Herkesin ebediyen bağlı kalacağı adalet ilkelere, bu tür özel enformasyonun mevcut olmadığı durumlarda seçilir. Bir bilmezlik (cahillik) perdesi, (veil of ignorance) herhangi bir kimsenin beklenmedik toplumsal sınıf veya servet değişimleri nedeniyle avantajlı veya dezavantajlı duruma gelmesine engel olur; ve dolayısıyla bu gibi bilgiye sahip olmaktan kaynaklanan ve günlük yaşamda karşılaşılan pazarlık problemleri adalet ilkelerinin seçimini etkilemez. Bu nedenle sözleşme doktrininde, adalet teorisi ve hatta ahlak ilmi, Kantçı ifadesinde açıklıkla görüldüğü gibi, genel rasyonel seçim teorisinin (the general theory of rational choice) bir parçasını oluşturur.

Adaletin bu şekilde orijinal bir anlaşmadan kaynaklandığı düşünüldüğü zaman, fayda prensibinin problematik olduğu açıkça görülür. Çünkü geliştirmeyi arzu ettikleri amaçlara sahip rasyonel bireyler niçin başkalarının yararlanacağı daha büyük bir tatmin için kendi özgürlüklerinin ihlal edilmesine razı olsunlar? Eşit hakların mevcut olduğu başlangıç durumunda bireylerin, kendilerinden istenilen herhangi bir fedakarlık karşılığında kendilerine telafi edici yararlar sağlayacak kurumlar için ısrarlı olacaklarını düşünmek daha akla yakın görünmektedir. Rasyonel bir birey, sadece yararlar toplamını maksimize eden fakat bunun kendi çıkarları üzerinde yapacağı etkileri dikkate almayan bir kurumu kabul etmeyecektir. Bu durumda açıktır ki, fayda prensibi, bir adalet prensibi olarak kabul edilmeyecektir. Bu önemli problemi burada tartışmayacağım. Bunun yerine, benim amacım başlangıç durumunda seçilecek adalet prensiplerinde mevcut bölüşüm payları kavramının kısa bir açıklamasını yapmaktır. Faydacılığın filozofik çekiçliliği, tutarlı ve tam bir hak kavramını geliştirmeye yarayacak tek bir prensip temin eder gibi görünmesidir. Sorun, aynı üstün niteliklere sahip olmasa dahi, onunla mukayese edilebilecek bir sözleşmecî alternatif ortaya koyabilmektir.

2

Bu tartışmada daha sonra inceleyeceğim iki adalet prensibini elde etmeye girişmeyeceğim, bir başka deyişle,

bu iki prensibin başlangıç durumunda seçileceğini göstermeye çalışmayacağım.²⁾ Bunun böyle olacağını, en azından geleneksel teorilerin standart formlarına tercih edileceğinin makul bir yaklaşım olduğu kabul edilmelidir. Bunun yerine başlıca üç soru ile ilgileneneğim: Birincisi, bu ilkeler nasıl yorumlanmalıdır ki adalet kavramının tutarlı ve tam bir tanımı yapılabilir; İkincisi, anayasal bir demokrasinin kurumlarını, bu prensipleri gerçekleştirecek, en azından onlara yaklaşılabilecek şekilde düzenlemenin mümkün olup olmadığıdır; üçüncüsü, bu prensiplerin belirlediği bölüşüm payları kavramının adaletin sağduyuya dayalı anlamlarına uygun olup olmayacağıdır. Bu prensiplerin önemi adalet iddialarının kesinliğine izin vermesidir ve eğer tutarlı ve tam bir kavramı ortaya koyacak şekilde anlaşılabilirlerse, sözleşmecî alternatif son derece çekici görünecektir.

Tartışacağımız iki adalet prensibi şu şekilde formüle edilebilir: Birincisi, bir kurumda bulunan veya onun tarafından etkilenen her insanın, herkesin sahip olduğu özgürlüğe denk genişlikte bir özgürlüğe sahip olma hakkı vardır; ve ikincisi, kurumsal yapı tarafından belirlenen veya beslenen eşitsizlikler, herkesin yararına işleye-

ceklerini ümit etmenin makul olduğu haller dışında, ve onlara bağlı pozisyonlar ve mevkiler ile onlardan elde edilecek kazançlar herkese açık olmadıkça, keyfidir. Bu prensipler, daha sonra yasamaya uygulanacak ilkelerle uygunluk içinde olacak bir politik anayasanın benimsenmesi ile başlayarak, tüm sosyal yapıda hakların ve ödevlerin belirlenmesini kontrol etmek suretiyle kurumların bölüştürücü yönlerini düzenler. Bölüşüm payları adaleti (the justice of distributive shares) toplum temel yapısının doğru biçimde seçilmesine ve bu yapının hak ve ödevler temel sistemine dayanır.

İki adalet prensibi, ilk başta bu esas yapıya uygulanır, yani toplumsal sistemin belli başlı kurumlarına, düzenlenmelerine ve bir araya nasıl getirildiklerine uygulanır. Böylece yapı, politik anayasayı ve bir bireyin ne olmayı istediğine ve ne kadar iyi geçinebileceğine dair hayat beklentisi ile özgürlüklerini ve haklarını belirleyen temel ekonomik ve sosyal kurumları ihtiva eder. Burada sezgiden kaynaklanan (the intuitive idea) düşünce şudur: Bir sosyal sistem içine değişik pozisyonlarda doğarak girenler, örneğin farklı toplumsal sınıflar içinde doğanlar, değişik yaşam beklentilerine sahip olacaktır. Bu beklentiler kısmen poli-

tik özgürlükler ve kişisel haklar sistemi ile bu pozisyonlar için mevcut ekonomik ve sosyal fırsatlar tarafından belirlenecektir. Bu durumda toplumun temel yapısı bazı fertleri diğerlerine oranla daha fazla kayıracaktır. Bunlar temel eşitsizlikler olup; kişilerin hayat boyu beklentilerini etkiler. İki adalet prensibi esas itibarıyla herhangi bir toplumda kaçınılmaz oldukları düşünülebilecek bu tür eşitsizlikler ile ilgili olarak geliştirilmiştir.

İkinci prensip şunu öne sürer: Bir eşitsizliğe, ancak, eğer eşitsizlikle birlikte olan veya ona göz yuman kurumun, bu kurumla ilgili herkesin yararına işleyeceğine inanılırsa izin verilebilir. Temel yapı yönünden bunun anlamı, yaşam beklentilerini etkileyen eşitsizliklerin herkesin yararına olması gerektiğidir. Bu ilke kurumlara uygulandığı için onu, eşitsizliklerin her ilgili toplumsal pozisyonu temsil eden kişinin yararına olması gerekir şeklinde yorumlayabiliriz. Kurumlar bu gibi kişilerin beklentilerini iyileştirmelidir. Burada, her pozisyona bir beklenti atfetmenin mümkün olduğunu farzediyoruz: Bu beklenti bütün sistemdeki hakları ve görevleri yeniden belirlemek suretiyle yükseltilebilir veya alçaltılabilir. Bu nedenle her hangi bir pozisyonun beklentisi, diğerlerinin beklentisine dayanır ve bunlar da temel yapı tarafından oluşturulan haklar ve ödevler kalıbından (pattern of rights and duties) kaynaklanır. Fakat, eşitsizliklerin her pozisyonu temsil eden kişinin yararına olması gerektiği sözü ile ne anlatılmak istendiği açıkça

belli değildir, bu nedenle ele alacağımız ilk sorumuz bu olacaktır.

3

Bir açıklama olanağı, herkesin tarihsel bazı başlangıç noktalarına göre daha iyi olduğunu söylemektir. Bu tür bir yorum Hume tarafından önerilmiştir³⁾. O, bazen adalet kurumlarının, yani, mülkiyeti ve sözleşmeleri ve benzerlerini düzenleyen kuralların herkesin yararına olduğunu söyler, çünkü her şahıs, kendi devamlı çıkarlarını düşündüğünde, kazançlı olanın kendisi olduğunu hesap eder. Bazen kuralların uygulanması kendi zararına olsa ve bazı durumlarda kaybetse bile, tüm adalet sisteminin devamlı yönetimi uzun dönemde herkesin yararındadır. Fakat Hume bu sözleriyle sadece bireylerin doğal durumdaki hallerine oranla daha iyi olacağını kastediyor gibi görünmektedir. Doğal durum ile kastettiği de ya bazı ilkel koşullar veya mevcut adalet kurumlarının yıkıldığı bir zamandaki durum olarak anlaşılmalıdır. Bu anlamda herkesin daha iyi durumda olması anlaşılabilir ise de Hume'in yorumu tatmin edici değildir. Çünkü, eğer bir kölelik sistemi herkesi, köleler de dahil, bir doğal duruma oranla daha iyi duruma getirirse bile, köleliğin herkesi (hatta bir köleyi) daha iyi duruma getirdiği, en azından düzenlemenin adil olduğu anlamında, doğru değildir. Herkes doğal duruma oranla kazançlı olmuş olsa bile, toplumsal işbirliğinin yararları ve yükleri adil olmayan bir biçimde dağıtılmıştır. Bu nedenle bu tarihi veya farazi baş-

2. Bu soru A Theory of Justice'de özellikle 3-4. Bölümlerde tartışılmıştır. Sezgisel düşünce şöyledir. Orijinal durumun koşulları belli iken, bir bireyin sanki düşmanın kendi yerini alacağı bir toplumu biçimlendiriyormuş gibi seçim yapması rasyonel bir davranıştır. Böylece, özellikle tam bir bilgi eksikliği varken (böyle bir durum seçimi, belirsizlik halinde yapılan bir seçime dönüştürür) alınan karar, kişinin hayat boyu beklentilerini içerir ve üçüncü kişilere (örneğin gelecek nesillere) mecburiyetleri ve bazı değerlere karşı görevleri (örneğin dini inanç gibi) ile sınırlandırılır, bu durumda tutucu olmak ve maksimin ilkesine benzer bir yaklaşımla seçim yapmak rasyoneldir. Bunu gerçekleştirmenin bir yolu, kişisel ve manevi özgürlüklerimizi garanti edeceğimiz için 'marjinal fayda'nın sonsuz olduğuna dikkat etmektir. Bu bizi en azından bu özgürlükler yönünden en büyük risk sakınmasına ve böylece maksimine ulaştırır. Durumu bu şekilde görünce, 4. Bölümde adalet prensiplerine getirilen yorum belki yeterli olur. Ayrıca fayda ilkesinin nasıl yorumlanacağı da açık görünmektedir: Bu belirsizlik seçimi ile ilgili Laplace ilkesinin benzeridir.

3. Bu gözlemi Brian Barry'e borçluyum.

langıç noktası, adalet sorunu ile açıkça ilgisizdir. Gerçekten, bir toplumun yeni durumu dışındaki eski durumları konumuzla ilgisiz görünür ve bu nedenle de yorumumuzu tamamen tarihsel mukayeselerden bağımsız olarak yapmamız gerektiğini ifade eder. Sorunumuz bugünkü muhtemel değişimlerle tanımlanan doğru farazi mukayeseleri belirlemektir.

Herkesçe bilinen Pareto kriteri⁴ kurumlara uygulanabilecek bir hale getirildiğinde bu amaçla kullanılabilme olanağı verir. Gerçekten de bu, ikinci prensibi ele almak için en uygun yoldur (en azından açık pozisyonlarla ilgili gerekleri bir tarafa bırakırsak prensibin birinci kısmı için). Bu kriter grup refahının (group elfare) en az bir kişiyi daha kötü bir duruma düşürmeden eğer bir kişinin durumunu iyileştirmek mümkün değilse optimumda olduğunu söyler. Bu kriter belli bir miktar malın belli sayıda kişi arasında dağıtımına uygulandığı zaman, eğer hiç bir yeniden dağıtım bir kişinin durumunu bozmadan bir kişinin durumunu iyileştiremiyorsa, böyle bir dağıtım optimumdur. Bu nedenle bir dağıtım, yapılacak herhangi bir değişiklik iki tarafı da daha iyi bir duruma getiriyorsa veya birimin yararına olurken öbür tarafa zarar veriyorsa optimal bir dağıtımdır. Fakat bu şekilde pek çok dağıtım vardır, çünkü malları, daha sonraki değiştirmelerin iki tarafın da yararına olmayacak şekilde dağıtmanın bir çok yolu mevcuttur. Bu nedenle Pareto kriteri, önemli olmakla birlikte, en iyi bölüşümü göstermeyip bir

tür optimal, veya etkin, bölüşümü gösterir. Bundan başka, belli bir optimal bölüşümün optimal olmayan bir bölüşümden daha iyi olduğunu söyleyemeyiz; böyle bir bölüşüm, sadece yönetimi altındaki bölüşüm biçimlerinden üstündür. Bu kriter, bölüşümleri bir sıralamaya tutmak için kesinlikle, yetersiz bir kriterdir.

Pareto'nun düşüncesi kurumlara uygulanabilir. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, her sosyal duruma, temel yapıda mevcut haklara ve ödevlere dayalı bir beklenti izafe etmenin mümkün olduğunu farzediyoruz. Bu faraziye altında, şöyle bir ilke elde ederiz: mevcut beklentiler biçimi; (yaşam beklentisindeki eşitsizlikler), eğer ve sadece haklar ve ödevler yapısını bir temsili kişinin beklentilerini yeniden yükseltmek amacıyla kuralları değiştirmek bir başka temsili kişinin beklentilerini azaltmadan mümkün değilse optimaldir. Buna göre esas yapı, temel hak ve ödevleri ve ekonomik ve sosyal fırsatların mevcut durumunu bazı temsili bireyleri daha kötü yapmadan bazı temsili bireyleri daha iyi yapacak şekilde değiştirmenin mümkün olmaması halinde optimaldir. Böylece toplumsal sistemin farklı düzenlemelerini birbiriyle mukayese ederken, eğer bir düzenlemede diğer düzenlemeye oranla bütün beklentilerin en az öteki sistemdeki kadar yüksek, bazıları ise daha yüksekse bu sistemin, öteki sistemden daha iyi olduğunu söyleyebiliriz. Bu prensip yapılacak bir reform için bir çıkış noktası sağlar çünkü, mevcut duruma oranla optimal bir düzenleme

varsa, diğer koşullar aynı kalmak şartıyla, bu daha iyi bir durumdur ve benimsenmesi gerekir.

Bu prensibin gerçekleşmesi, böylece, temel yapının herkesi daha iyi duruma getirecek bir ikinci anlamını tanımlar, yani, söz konusu durumlardaki temsili bireyler yönünden, birisinin durumunu kötüleştirmeden diğerinin durumunu iyileştirecek bir değişiklik mevcut değildir. Şimdi bu prensibin başlangıç durumunda seçilmiş olduğunu farzedeceğiz, çünkü bir sosyal sistemin bu anlamda optimal olması, arzu edilen bir özelliğidir. Gerçekten, bu prensibin kurumların etkinliği kavramını belirlediğini farzedeceğiz, çünkü sosyal sistemin bu ilkeyi gerçekleştirmediği bir durumda, insanları daha etkin bir biçimde davranmaya yönelterek en azından birkaçının beklentilerini yükseltecek bazı değişimler yapmak mümkündür. Belki bir ekonomik reform, mevcut üretim faktörleri ve teknoloji ile üretim artışı sağlayacak ve artan üretimle birisinin beklentileri yükseltilecektir.

Bu prensibin, bir kurumun herkesi daha iyi duruma getireceğini gösteren bir başka anlamı temin etmesine rağmen, yetersiz bir adalet kavramı olduğunu anlamak zor değildir. Bir konuda yukarıda belirtilen yetersizliğin aynısı vardır. Farazi olarak bir kurumun ve temel yapının, bu anlamda optimal olacağı birçok düzenleme sözkonusudur. Ayrıca mevcut koşullara göre optimal olan bir çok düzenleme olabilir ve bir çok reform bu prensibe göre bir iyileştirme sayılabilir. Eğer böyleyse, bunlardan hangisi seçilecektir? Bir

çok optimal düzenlemenin, ki bunlar arasında seçim bir farksızlık durumu (matter of indifference) yansıtır, aynı ölçüde adil sayılması mümkün değildir, çünkü etkin kurumlar, bölüşüm paylarının dağılımı yönünden son derece geniş farklılıklar gösterir.

Bu nedenle, bazı belli koşullarda kölelik, bazı temsilci bireylerin mesela toprak sahibinin, beklentilerini azaltmadan reforma tabi tutulamaz, bu durumda da kölelik optimal bir düzenleme olur. Fakat aynı koşullarda, bir özgür emek sistemi de bazı temsilci bireylerin, mesela özgür işçilerin beklentilerini azaltmadan değiştirilemez; dolayısıyla bu sistem de optimaldir. Genel olarak, bir toplum çok sayıda sınıfa bölündüğü zaman, bunlardan bir tanesinin temsilcilerinin beklentilerinin maksimize edilmesinin mümkün olduğunu farzedelim. Bu maksimumlar, bir çok optimal durum yaratır, çünkü bunlardan hiç birinde birinin beklentilerini bir başkasınınkini azaltmadan yükseltmek mümkün olmayacaktır. Bu nedenle bu ekstremelerin hepsi optimaldir. Bütün bunlar şu açık gerçeği yansıtır: belli malları belli insanlara bölüştürürken, eğer malların hepsi tek bir kişiye verilirse bu bölüşüm de optimaldir, çünkü tek bir kişi herşeye sahip olursa onun durumunu daha kötü yapmayacak hiç bir değişiklik yoktur.

Görülüyor ki adalet yönünden çok farklı olarak yargılayacağımız sosyal sistemler, bu kritere göre optimaldir. Bu sonuç şaşırtıcı değildir. Sosyal sistemlere de uygulandığında adalet (justice) ve etkinliğin (efficiency) aynı şey

4. Manuel d'economie Politique (1909) adlı kitabında yer almış ve Refah İktisatının temel prensibini oluşturmuştur.

olacağını düşünmek için hiçbir sebep yoktur. Bu düşünceler ikinci prensibi, veya özellikle onun ikinci kısmını yorumlamak için bir başka yol bulmak zorunda olduğumuzu gösterir. Çünkü bu iki prensip birlikte ele alındığı zaman eşit özgürlük (equal liberty) ile fırsat eşitliğini (equality of opportunity) sağlam iki gereklilik haline getirir, bu iki sınırlamanın dahi, sosyal yapıyı adalet yönünden kabul edilebilir yapacağından emin olamayız. Mevcut halleriyle iki prensip, adaleti sağlama yükünü tamamen bu ön sınırlamalara yükleyecek ve tercih edilen bölüşüm paylarını belirsiz bırakacaktır.

4

Bununla birlikte yukarıdaki açıklamaların hemen ortaya koyduğu bir üçüncü yorum sözkonusudur. Bu da beklentiler kalıbının bir bütün olarak yargılanacağı bazı sosyal pozisyonlar seçmek ve daha sonra bu temsili kişinin beklentilerini, eşit özgürlük ve fırsat eşitliği isteklerine uygun olarak maksimize etmektir. Şimdi, en aşikar aday, kurumsal eşitsizlik sistemi içinde en az yararlanan konumda bulunanların temsilcisidir. Bu durumda şöyle bir düşünceye varıyoruz: Sosyal sistemin temel yapısı; kurumların erkekler ve kadınlar arasında ayırım yaptığı veya doğuştan daha kabiliyetli olanların bazı avantajlar elde etmesine göz yumduğu zamanlarda bireylerin beklentilerini onların toplumdaki başlangıç yerlerine göre, örneğin doğdukları çeşitli gelir sınıflarına göre, veya sahip oldukları bazı doğal özelliklere göre belirler. Bölüşümcü adaletin temel

problemi, bu şekilde ortaya çıkan yaşam beklentisi farkları ile ilgilidir. İkinci prensip, eğer en avantajlı durumda olanın büyük beklentileri, bütün toplumsal sistemin işleyişinde bir rol oynayarak, en az avantajlı durumda olanın beklentilerini iyileştirirse ve ancak bu durumda, bu farkları adil olarak kabul eder. Temel yapı, daha talihli olanın sahip olduğu avantajlar, en az talihli olanın refahını artırdığı zaman adildir; yani, talihli olanların avantajındaki bir azalma en az talihli olanların refahını daha da azaltırsa temel yapı adildir. Temel yapı, en az talihlinin beklentileri olabildiği kadar büyük olduğunda, mükemmel biçimde adildir.

İkinci prensibi yorumlarken (veya daha çok, aşikar sebeplerden fark prensibi (difference principle) diye adlandıracağımız birinci kısmını yorumlarken) birinci prensibin herkes için eşit bir özgürlüğü gerektirdiğini ve ortaya çıkan politik sistemin, koşullar izin verdiğinde, bir anayasal demokrasi olacağını farzederiz. Bireyin özgürlüğe ve politik eşitliğe olması gerektiği gibi vicdan ve düşünce özgürlüğü de olmalıdır. Toplumsal statüyü tanımlayan bir eşit vatandaşlar sınıfı vardır. Ayrıca fırsat eşitliği olduğunu ve mevcut pozisyonlar için makul niteliklere dayalı dürüst bir rekabetin (fair competition) mevcut olduğunu farzediyoruz. Şimdi, haklı görülecek farklar, böyle bir ortamda ortaya çıkmaları kaçınılmaz olan çeşitli ekonomik ve sosyal eşitsizliklerdir. Bunlar gelir ve servet bölüşümündeki eşitsizliklerle çe-

şitli pozisyon ve sınıflara bağlı sosyal prestij ve statü farklarıdır. Fark prensibi, bu eşitsizliklerin eğer en talihsiz temsilci bireyin yararına çalışacak daha geniş bir sistemin parçaları ise adil olduğunu söyler. Temel yapı tarafından belirlenen adil bölüşüm payları, bu sınırları maksimum ilkesi (constrained maximum principle) tarafından belirlenen paylardır.

Buna göre, bölüşüm adaletinin, çeşitli gelir gruplarındaki kişilerin yaşam beklentilerini etkileyen servetin bölüşümü ile ilgili önemli bir problemi ele alalım. Bu çeşitli gelir grupları kendilerine bakılarak sosyal sistemin yargılanacağı temsilci bireyleri tanımlar. Şimdi, müteşebbis sınıfa mensup bir kişinin oğlu (üretim araçlarının özel mülkiyet altında olduğu bir toplumda) kalifiye olmayan bir işçinin oğluna oranla daha iyi bir beklentiye sahiptir. Bu, bugünkü sosyal adaletsizlikler kaldırılrsa ve iki adam da aynı beceri ve kabiliyete sahip olsa da doğru olacaktır, aile gibi bazı şeylerin korunmasıyla adaletsizlikten kurtulmak mümkün değildir. Öyleyse hayat beklentilerindeki eşitsizliği ne haklı kılabilir? İkinci prensibe göre, bu eşitsizlik ancak daha kötü durumda olan temsilci bireyin örneğimizdeki kalifiye olmayan işçinin, yararına olursa haklı görülebilir. Bu eşitsizliğe göz yumulabilir, çünkü ortadan kaldırılması halinde, mesela örneğimizdeki işçinin durumu, bugünkü halinden daha kötü olacaktır. Farazi olarak, açık işyeri ilkesi (principle of open offices) (ikinci prensibin ikinci kısmı) mevcut

iken, girişimcilere müsaade edilen büyük beklentiler, uzun dönemde çalışan sınıfın hayat beklentilerini yükseltici bir etkiye sahiptir. Beklentideki eşitsizlik, ekonominin daha etkin olmasını, endüstriyel ilerlemenin daha da hızlanmasını ve benzeri gelişmeleri yaratacak bir dürtüye neden olur ve bunun sonunda daha büyük maddi ve maddi olmayan yararlar (benefits) sistem içinde bölüşülür. Şüphesiz, bütün bunlar bilinen şeylerdir ve özel durumlarda doğru olsun veya olmasın, eğer gelir ve servet eşitsizliği fark prensibi nedeniyle kabul edilecekse, öne sürülmesi gereken bir şeydir.

Şimdi ikinci prensip ile ilgili bu yorumun, herkesin durumunun daha iyi olacağı anlamına gelip gelmeyeceğini araştıralım. Farzedelim ki eşitsizlikler bir zincir bağlantısı içindedir; yani, eğer bir eşitsizlik en düşük pozisyonun beklentilerini yükseltirse, aradaki bütün pozisyonların beklentilerini de yükseltir. Mesela, temsilci işadaminin büyük beklentileri eğer kalifiye olmayan işçinin beklentilerini yükseltiyorsa, aynı zamanda, yarı-kalifiye işçinin beklentilerini de yükseltir. Bir adım daha ileriye gidip eşitsizliklerin birbiriyle içiçe olduğunu farzedelim; yani, herhangi bir temsilci bireyin beklentisi yükseltmek (veya alçaltmak), diğer temsilci bireylerin beklentilerini alçaltmadan (veya yükseltmeden) ve özellikle, en az talihli durumda olanı şu veya bu yönde etkilemeden, mümkün değildir. Beklentilerin birbirleriyle olan ilişkisi gevşek değildir. Şimdi, bu varsayımlar altında, herkes, fark

prensibini gerçekleştiren bir eşitsizlik-ten yararlanır ve formüle ettiğimiz ikinci prensip bu durumu doğru olarak tesbit eder. Çünkü herhangi ikili bir mukayesede daha iyi durumda olan temsili birey, avantajına sahip olmasına izin verildiği için kazançlı durumda olacaktır, daha kötü durumda olan kişi, bütün eşitsizliklerin her alt pozisyona yapacağı katkıdan yararlanır. Şüphesiz, zincir bağlantısı ve birbiriyle içiçe olma hali gerçekleşmeyebilir; fakat bu gibi hallerde daha iyi durumda olanlar, en kötü durumda olan için mevcut avantajlar üzerinde bir vetoya sahip olmayacaklardır. Fark prensibinin bu katı yorumu izlenecek ve bütün eşitsizlikler, bunların bazıları ortadaki pozisyonların yararına olmasa da, en kötü durumda olanın yararı için düzenlenecektir. Eğer bu koşullar başarısızlığa uğrarsa, bu durumda, ikinci prensip bir başka şekilde ifade edilecektir.

Fark prensibinin temsil ettiği fikir şöyle anlaşılmalıdır: Bu prensip, toplumdaki başlangıç durumlarımızdan kaynaklanan keyfi engellerin mümkün olduğunca hafifletilmesi için, doğal beceri ve kabiliyetlerin dağılımının, bu dağılım nasıl olursa olsun, yararlarını paylaşmak için yapılmış bir orijinal sözleşmeyi temsil eder. Doğa tarafından lutfa uğramış kimseler, kim olursa olsun, iyi talihlerinden ancak kayba uğramış olanların refahına katkıda buldukları ölçüde yararlanabilirler. Doğal olarak avantajlı olanlar sadece lutfa uğradıkları için değil fakat bu Tanrı vergisi niteliklerinin eğiti-

mi ve ıslahı için gerekli masrafları karşıladıkları ve bu nitelikleri en az talihlinin durumunu iyileştirmek için kullandıklarından dolayı kazançlıdır. Eğer temel sosyal yapıyı, hiç kimsenin doğal yetenek ve beceri piyangosundan (lottery of talent and ability) veya toplumdaki başlangıç konumundan, karşılığında telafi edici bir yarar almadığı (veya vermediği) sürece kazanmayacağı (veya kaybetmeyeceği) bir şekilde düzenlemek istersek bu bizi fark prensibine götürür. (Başlangıç durumundaki tarafların bu fikri cazip bulacağı veya kabul edeceği iddia edilmiyor, ifade edilmek istenen, durumlarının simetrisi bir veri iken ve bilhassa bilgilerinin eksikliği ve benzeri sebepler nedeniyle, tarafların, bu şekilde yorumlanacak bir prensipte anlaşmayı kendi çıkarlarına uygun bulacaklarıdır.) Ve şu noktaya da dikkat etmeliyiz ki fark prensibi tamamıyla gerçekleştiği zaman, temel yapı, etkinlik ilkesine göre optimal olacaktır. Bir kimseyi, yani en az talihli temsili bireyi, kötü duruma sokmadan bir başka kimseyi daha iyi bir duruma getirmenin bir yolu yoktur. Böylece, ve bu son derece soyut düşünce biçimini koruduğumuz sürece, iki adalet prensibi, bölüşüm paylarını etkinlik ilkesine uygun biçimde tanımlar. Eğer (zaman zaman yaptığımız ancak burada ele almayacağımız gibi) adalet isteklerinin etkinliğe oranla mutlak bir ağırlığı olduğunu söylemek istersek, bu iddia, tam olarak adil olan kurumların aynı zamanda etkin olduğunu aklımızda tuttuğumuzda, daha az çelişkili görünebilir.

5

Şimdi bir parça konu dışına çıkmak ve adalet prensipleri hakkında, özellikle ikinci prensip hakkında bir kaç yorum daha yapmak istiyorum. Herşeyden önce, prensiplerin formüle edilmesinde toplumsal yapıyı birbirinden az veya çok farklı iki ayrı kısma ayırabileceğimiz ve birinci prensibi bir kısma, ikincisini de öteki kısma uygulayacağımız farzedilmektedir. Toplumsal sistemin vatandaşın eşit özgürlüklerini ve fırsatlarını tanımlayan ve güvence altına alan yönü ile, sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri yaratan ve izin veren yönünü birbirinden ayıracağız. Temel özgürlükler, yani, temel politik haklar, vicdan özgürlüğü ve düşünce özgürlüğü, temel sivil haklar ve benzerleri, ilk prensibe göre eşit olmalıdır. İkinci prensip, gelir ve servetin dağıtımına ve organizasyon otoritesi ile ilgili oldukları ölçüde, politik ve ekonomik kurumların yapısına uygulanır.

Burada vurgulanması gereken husus şudur: Biz özenle uygulandığı takdirde, geliri belli kişilere dağıtan bölüşümün ve belli faktörlerin tahsisinin (allocation) adil olacağı (en azından adalet dışı olmayacağı) bir haklar ve ödevler sistemi kurmaya çalışıyoruz. Sistem, bir pür işlemsel (procedural) adalet unsuru ihtiva eder.

Bununla sıkı sıkıya ilişkili bir konuda şudur. Bölüşüm adaleti (distributive ve justice) sorunu, belli bir şeyler yığınının, bilinen zevk ve tercihlere sahip belli kişilere paylaşılması değildir. Dağıtım adaleti (allocative just-

ce) ile ilgili örnekleri, tipik durumlar olarak ele almamalıyız. Mesela zengin bir adamın mal varlığını isteklerini ve ihtiyaçlarını bildiği insanlar arasında nasıl dağıtacağını düşünmesi hali bir örnek olmamalıdır. Bu durumda, belli kişilere ait bilgi verilecek karar ile ilişkilidir; ve ayrıca onların arzulanan ve ihtiyaçları sabit olarak düşünülür, oysa ki bir toplumsal sistemin adaletini bir bütün olarak belirlerken, sadece genel hakikatleri, yani, politika, ekonomi, psikoloji ve diğerler bilimlerin yasaları ile belirlenen genel özelliklerini dikkate alırız. İşlerliği olan ve adil olan bir sistem kurmaya girişildiğinde, böyle bir sistemi insanların istek ve tercihlerini etkileyeceği için, bu istek ve tercihler sabit olarak düşünülemez. Gerçekten, sosyal sistemler arasında bir tercih kısmen bu sistemlerin yaratacağı arzu ve ihtiyaçlara göre yapılmalıdır. Bu arzu ve ihtiyaçların yargılanması için bazı standartlar gereklidir ve adalet kavramı, diğer moral ilkelerle birlikte burada bir role sahiptir:

Son olarak şunu söyleyelim: Temsili bireylerin beklentilerini tanımlayacak bir yönteme ihtiyacımız var, çünkü, bu kişilerin yararına olan şeyleri beklentiler tayin eder. Burada bir varsayıma başvuracak ve beklentilerin, temel malların, bir başka deyişle rasyonel kişilerin, daha başka ne isterlerse istesinler, mutlaka isteyecekleri malların beklenti kalıbı ile belirlendiğini söyleyeceğim. İnsanlar, daha başka özel amaçları olsa da, bu mallara sahip olmak ister. Mesela, bu temel

mallar arasında, özgürlük (liberty) ve fırsat (opportunity) gelir (income) ve servet (wealth), sağlık (health) ve eğitilmiş zeka (educated intelligence) vardır. Belki en önemli temel mal kendine saygıdır, bir insanın kendi kıymeti ile ilgili gizli inancı, bir kişinin yapılmaya değer şeyler yaptığına ve planladığına olan sağlam güvenidir. Daha sonra kendine saygı unsuru iki prensibin yararlarını göstermede rol oynayacaktır; fakat basitlik amacı ile, tartışma çoğu defa diğer temel mallar ile ilgili olarak sürdürülecektir. Bu nedenle temsili kişinin, temel mallar ile ilgili geniş bir

ci olarak bu eşitsizliklerin gelir ve servet eşitsizliği olduğunu düşünebiliriz. Eşit özgürlük ilk prensibinin, daima aynı anlama geldiği farzedilecek ve bu nedenle değişik yorumlar sadece ikinci prensibin iki kısmının değişik anlamlarından kaynaklanacaktır.

İkinci prensibin her iki kısmı en az iki doğal anlama sahiptir ve bu anlamlar birbirinden bağımsız olduğu için, iki prensibin mümkün olan dört yorumu vardır. Bu yorumlar aşağıdaki diyagramda gösterilmiştir.

Sırasıyla şu üç yorumu inceleyeceğiz: doğal özgürlük sistemi, liberal

(a) 'Herkesin Yararı'	Etkinlik İlkesi (Pareto Optimalitesi)	Fark İlkesi (Karşılıklı Yarar İlkesi)
(b) 'Eşit Biçimde Açık'		
Becerilere Açık Kariyerlerde Eşitlik	Doğal Özgürlük Sistemi	Doğal Aristokrasi
Benzer Koşullarda Denk Fırsat Eşitliği	Liberal Eşitlik	Demokratik Eşitlik

indeks beklentisi olduğu zaman, örneğin tercih ettiği özgürlük ve fırsat, gelir ve servet kalıbına sahip olduğu zaman daha iyi durumda olduğunu söyleyeceğim. Eşitsizlikler, her temsili bireyin beklentilerini, bu anlamda, arttırdığı zaman herkesin yararınadır.

6

Şimdi ikinci adalet prensibinin diğer bazı yönlerini ele almak istiyorum. Bunu yapmak için, bu prensibin, hangi koşullar altında sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin haklı görüleceğini belirleyen üç yorumunu sırayla inceleyeceğim. İş kolay hale getirmek için, geçi-

eşitlik ve demokratik eşitlik. Bu sıralama bazı yönlerden sezgisel bir gelişmeyi temsil eder, ancak doğal aristokrasinin yorumunu içeren ikinci sıralama da ilginçtir ve birinci sıralama ile ilgili yorumdan sonra bu konu olduğum gibi, demokratik eşitliğin benimsenmesi gerekir. Bu olanakları sırasıyla incelemek suretiyle, bu seçimi gerekli kılan daha başka bazı sebepleri ortaya koymak istiyorum.

Ele alacağım ilk yorum (her iki sıralamada) doğal özgürlük sistemi olacaktır. Bu yorumda ikinci prensibin ilk kısmı, etkinlik ilkesinin (Pareto optimalitesi) toplumsal kurumlara veya

toplumun temel yapısına uygulanacak şekilde düzenlendiği anlaşılmalıdır. İkinci kısım ise açık bir toplumsal sistem veya geleneksel deyimle, becerilere açık kariyerler olarak anlaşılmalıdır. Burada, diğer yorumlarda da olduğu gibi, birinci prensibin gerçekleştiği ve üretim araçları özel mülkiyet altında olsun veya olmasın, ekonominin bir serbest piyasa sistemi içinde olduğu farzedilmektedir. Buna göre doğal özgürlük sistemi, etkinlik ilkesini gerçekleştiren ve içinde yetenekli ve istekli kişilere, uğruna rekabet etkileri pozisyonların açık olduğu bir temel yapının adil bir bölüşüme yol açacağını farzeder. Hakların ve görevlerin bu şekilde dağıtılması, şekli ne olursa olsun, servetin ve gelirin, otorite ve sorumluluğun doğru biçimde dağıtıldığını düşündürecektir. Bu doktrin, önemli bir işlemsel adalet unsuruna sahip olup, bu unsur diğer yorumlara da taşınır.

Etkinlik (Efficiency) ilkesinin anlamını daha önce tartıştık. Bu ilkeyi kurumlara uygulamak için, 2. Kısımda belirtilmiş olduğu üzere, bir varsayım yapacağım. Buna göre, düşünülebilen her sosyal pozisyona, temel yapıda yer alan hak ve ödev tahsisine uygun bir beklenti atfetmek mümkündür. Fakat bu ilke, daha önce müşahade edildiği gibi, tek bir bölüşümü belirlemez. Hatta bu ilkeyi temel yapıya uyguladığımızda dahi, bu yapıya uyacak bir çok düzenleme olması mümkündür. Bu nedenle, doğal özgürlük sisteminin, etkin bölüşümler arasında nasıl bir seçim yapacağı sorusu ortaya çıkar. Ekonomi teorisinden, rekabetçi ser-

best piyasa sistemini tanımlayan standart varsayımlar altında, gelir ve servetin etkin bir biçimde dağıtılacağını bildiğimizi ve herhangi bir zamanda ortaya çıkan belli bir optimal bölüşümün, başlangıçtaki gelir ve servet dağılımı ile doğal yetenek ve becerilerin dağılımı ile belirlendiğini farzedelim. Her başlangıç bölüşümü ile, değişik bir etkin sonuca ulaşılır.

Doğal özgürlük (natural liberty) sisteminde, başlangıç bölüşümü, daha önce tanımlandığı şekilde, yeteneklere açık kariyerler kavramında yer alan düzenlemeler tarafından belirlenir. Bu düzenlemeler, bir eşit özgürlük temeli (ilk prensip tarafından belirlendiği şekilde) ile serbest piyasa ekonomisinin varlığını farzeder. Bu varsayımlar, herkesin bütün avantajlı sosyal pozisyonlara girişte eşit yasal haklara sahip olmasını gerekli kılar. Fakat, temel kurumları korumak için gerekli olanların dışında, toplumsal koşulların eşitliğini veya benzerliğini korumak için herhangi bir gayret mevcut olmadığından, belli bir zamanda mevcut başlangıç bölüşümü, doğal ve sosyal beklenmedik olaylardan şiddetle etkilenir. Örneğin, gelirin ve servetin mevcut bölüşümü, doğal aktiflerin, yani, doğal yetenek ve becerilerin daha önceki bölüşümünün kümülatif etkisiyle ortaya çıkar. Bunlar da zaman içindeki toplumsal koşullardan ve kaza, iyi kader ve benzeri beklenmedik değişikliklerden etkilenir ve bazen yararlı bazen de zararlı olur. Doğal özgürlük sisteminin adaletsizliği, bölüşüm paylarının bu gibi faktörlerden uygunsuz bir şekilde etkilenmesine izin vermesidir.

Liberal yorum adını vereceğim yorum şekli, doğal özgürlük sistemini, kariyerlerin yeteneklere açık olması koşuluna fırsatların hakça eşitliği (fair equality of opportunities) koşulunu eklemek suretiyle değiştirir. Buradaki fikir şudur: Pozisyonlar sadece herkeşe şekli biçimde açık olmakla kalmamalı aynı zamanda herkesin bunlara ulaşmada eşit şansı olmalıdır. Rastgele bakıldığında, istenilen eşitliğin neye yarayacağı açık değildir, fakat oyunlar ile ilgili bir benzetme yaparak şunu söyleyebiliriz: Benzer yetenek ve hünere sahip kişiler benzer yaşam şanslarına sahip olmalıdır. Daha açık bir biçimde söylersek, doğal aktiflerin bölüşüldüğü bir durumda, aynı yetenek ve kabiliyete sahip olan ve bu yetenek ve kabiliyetlerini kullanmaya aynı derecede istekli kişiler, toplumdaki başlangıç yerlerine, yani içine doğdukları sınıfa bakılmaksızın, aynı başarı beklentilerine sahip olmalıdır. Toplumun bütün sektörlerinde, aynı şekilde teçhiz edilmiş ve aynı motivasyona sahip kişilerin eşit kültür ve başarı beklentilerine sahip olması gerekir. Aynı yeteneklere ve özelliklere sahip kişilerin beklentileri, onların toplumsal sınıflarından etkilenmemelidir.⁵

Bu durumda iki prensibin liberal kavramı, beklenmedik sosyal olayların, bölüşüm payları üzerindeki etkisini azaltmanın çarelerini arar. Bu amaçla ulaşmak için, toplumsal sistem üzerine bazı yapısal şartlar empoze edilmesi gerekir. Bunun için de ekonomik

faaliyetin temel eğilimlerini düzenleyen ve hakça bir fırsat eşitliği için gerekli toplumsal koşulları koruyan bir politik ve yasal kurumlar çerçevesi içine serbest piyasa düzenlemelerinin oturtulması gerekir. Bu temel çerçevenin unsurları yeteri kadar bilinmekte olup, aşağıda 11. Kesim'de kısaca özetleyeceğim.

Liberal kavram, doğal özgürlük sistemine açıkça üstün ise de, yine bazı eksikleri vardır. Bir kere, bu yaklaşım beklenmedik sosyal olayların etkisini yok etmede çok başarılı olsa dahi, sonuçta ortaya çıkan servet ve gelir bölüşümü, beceri ve yeteneklerin doğal dağılımı ile belirlenecektir. Temel düzenlemelerin elverdiği sınırlar içinde, bölüşüm payları doğal piyangoonun sonucu tarafından belirlenecektir ve bu sonuç da ahlaki yönden keyfi bir sonuçtur. Servet ve gelir bölüşümünün, doğal aktiflerin bölüşümü tarafından belirlenmesine izin vermenin, aynı bölüşümün tarihsel olaylar ve sosyal tali (social fortune) tarafından belirlenmesine izin vermeye oranla her hangi fazla bir sebebi yoktur. Ayrıca, adil fırsat ilkesi, varlığını farzettığım aile kurumunu dikkate aldığımız zaman daha başarısız bir şekilde uygulanabilir. Doğal yeteneklerin gelişme ve amacına ulaşma olanağı, her tür sosyal koşullardan ve sınıf davranışlarından etkilenir. Hatta bir girişimde bulunmak, çabalamak ve böylece bir şeyi hak etmek isteği bile tali aileye ve sosyal koşullara tabidir. Uygulamada, aynı yeteneklere sahip kişiler için eşit başarı

ve kültür şanslarını güvence altına almak imkansızdır ve bu nedenle bu gereği dikkate alacak ve doğal piyangoonun keyfilikliğini azaltacak bir ilkeyi benimsemek zorundayız. Liberal kavramın bunu başaramaması, iki adalet prensibini hakkaniyet yönünden yorumlamadaki temel zayıflığını oluşturur.

7

Temel problemimiz, iki prensibimizin bölüşüm paylarının, toplumsal tali ve doğal aktif piyangoonun tesadüfi değişmelerinden etkilenmeyeceği biçimde yorumlanmasını sağlamaktır. Liberal kavram, doğru yönde atılmış bir adım olmakla birlikte, yeteri kadar ileri gidemez. İkinci prensibin ilk kısmını şu şekilde yorumlamış bulunuyoruz: Hakça bir fırsat eşitliğinin gerektirdiği kurumsal çerçevenin var olduğu faraziyesi altında, temel yapı içinde daha iyi durumda olanların yüksek beklentileri, sadece ve sadece, toplumun en az avantajlı durumda olan üyelerinin beklentilerini iyileştirecek bir sistemin parçası olarak çalışırsa adildir. Burada sezgiye dayalı düşünce şudur: Toplumsal düzen, daha iyi durumda olanların beklentilerini oluşturmayı ve güvence altına almayı, ancak böyle yapmanın daha az tali olanların yararına olması halinde sağlar. Böylece, demokratik yorum adını verdiğim durum, bölüşüm paylarının ya beklenmedik toplumsal olaylardan ya da doğal kaynaklardaki piyangoon olumsuz şekilde etkilenmediği zaman gerçekleşir. Bu şekilde anlaşıldığında, iki pren-

sip istisnai toplumsal durumlar ile ve doğanın keyfi bölüşümlerini ele almak uygun bir yöntem belirler. (4. Kısım, son paragrafa bkz); ve ancak bu yönden diğer kavramlara üstünlük sağlar.

Şimdi de doğal aristokrasi (natural aristocracy) kavramı ile başlayan ikinci sıralama üzerinde duracağım. Bu görüşte, beklenmedik sosyal olayların formel fırsat eşitliğinin gerektirdiğini aşan etkilerini düzenlemek için hiç bir girişimde bulunulmaz; fakat daha büyük doğal teçhizata (natural endowments) sahip olan kişilerin yararları, toplumun fakir kesimlerinin yararını arttıracak olanlarla sınırlanır. Aristokratik idealler, en azından, şeklen açık bir sosyal sisteme uygulanır, ve bu idealden yararlananların daha iyi durumu, ancak etrafa yarar veriyorsa ve yukarıdakilere az verilmesi, altlarındakilerin az şey elde etmeleri koşulu ile haklı görülebilir.⁶ Bu yolla, Asil sorumludur, (nobless oblige) düşüncesi doğal aristokrasi kavramına taşınır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta hem liberal görüşün ve hem de doğal aristokrasinin istikrarsız olduğudur. Çünkü, beklenmedik sosyal olayların veya doğal şansın bölüşüm payları üzerinde etkili olmasından rahatsız olduğumuz zaman, diğerinin etkisini de, eşit ölçüde, dikkate almak zorunda kalırız. Böylece doğal özgürlük sisteminden ayrılacak dahi demokratik kavramı göz ardı edemeyiz. Gerçekten adaletin iki prensibini herkesi aynı derecede moral kişiler sayan, bireylerin toplumsal işbirliğinden sağlayacakları

5. Bu tanım Sidgwick'in bir önerisini izler; bkz: (1907; s.285 ve devam), ayrıca bkz: Tawney (1952, Bölüm 3, Kısım 2).

6. Bu formülasyon Santayana'nın aristokrasi tanımından kaynaklanmıştır (1906) dördüncü bölümün son kısmı.

payı rastlantılara ve kazalara göre özellikle iyi toplumsal talihe veya doğal piyangodaki şanslarına göre ölçmeyen bir biçimde yorumlamaya çalıştığımızda, demokratikleşmenin dört alternatif arasında mümkün olan tek seçim olduğu açıkça görülür. Şimdi bu sonucu, fark ilkesini destekleyen yeni nedenleri ortaya koyarak savunmak istiyorum.

8

İlk bakışta fark ilkesi, acayip (eccentric) görünmese de işlemez (unworkable) görünür. Bu izlenimi silmek için gerekli bir adım, bu ilkenin toplumun temel yapısına ve onun tarafından tanımlanan temsili gruplara uygulandığını hatırdan çıkarmamaktır. Önemli olan nokta fark prensibinin doğal aktiflerin bölüşümünü ortak mülkiyet (common property) olarak telakki edecek ve bu bölüşümden doğacak payları, ne olursa, paylaşacak bir anlaşma olarak görülebileceğidir. Doğanın lutfuna uğramış olanlar, kimler olursa olsun, iyi talihlerinden ancak daha az iyi durumda olanların durumunu iyileştirdikleri ölçüde yararlanabilirler. Ayrıca, bu ilke, söz etmeye değer bir çok özelliğe sahiptir. Bu özelliklerden biri, düzeltme ilkesi (principle of redress) tarafından belirlenen düşüncelere ağırlık kazandırır. Bu ilkeye göre hak edilmemiş eşitsizliklerin düzeltilmesi gerekir, doğum ile doğal varlıkların eşitsizliği hak edilmemiş eşitsizlikler olduğu, için herhangi bir şekilde telafi edilmeleri gerekir (Spiegelberg, 1944; Raphael, 1950-51). Bu nedenle düzeltme ilkesi,

bütün insanlara eşit biçimde muamele edilmesi ve gerçekten fırsat eşitliği sağlanması için, toplumun nisbeten az doğal aktif sahibi olanlar ile az avantajlı pozisyonlarda doğanlara daha çok dikkat etmesi gerektiğini öne sürer. Öne sürülen düşünce eşitsizliklerin eşitlik yönünde düzeltilmesidir. Bu ilkenin uygulanmasında, daha az zeki olanın eğitimi için hiç olmazsa yaşamının belli bir süresi boyunca, mesela, ilkokul yıllarında, daha çok kaynak harcanabilir.

Bildiğim kadarıyla, düzeltme ilkesi tek bir adalet ilkesi, toplumsal düzenin tek bir amacı olarak öne sürülmemiştir. Bu tür prensiplerin çoğunda olduğu gibi, bir yüzeysel ilke olarak, diğerleri ile dengesi yönünden ölçülmesi yerinde olur. Mesela bu ilkeyi ortalama yaşam standardının ıslahı ilkesi veya ortak çıkarın artırılması ile ölçeceğiz. (Spiegelberg, 1944, s. 120) Fakat öne süreceğimiz diğer prensipler ne olursa olsun, düzeltme ilkesinin gerekleri dikkate alınacaktır. Bu ilke, bizim adalet kavramımızdaki unsurlardan birini temsil edecektir.

Fark prensibi, kuşkusuz, düzeltme prensibi değildir. Bu prensip toplumun doğal aktiflerin eşitliği yönünde hareket etmesini gerektirmez. Eğer herkesin aynı yarışta hakça bir baz üzerinde yarışacağı ümit ediliyorsa eksiklerimizi eşitlemeye uğraşmayacağız. Fakat fark prensibi, en az iyi durumdakinin uzun dönem beklentisini iyileştirmek için, mesela, kaynakları eğitime tahsis edecektir. Eğer bu amaca dahi iyi teşhis edilmiş daha çok dikkat edilerek ulaşıyorsa müsaade edilebilir, aksi

takdirde kabul edilmez. Ve bu kararın alınmasında, eğitimin değeri sadece onun produktivite etkisine, yani bir kişinin servet elde etme kapasitesini artırmasına bakarak belirlenmemelidir. Bundan fazla olmasa bile, buna eşit önemde olan eğitimin, bir kişinin, toplumun kültüründen zevk almayı ve toplumun faaliyetlerine katılmayı mümkün kılan rolüdür. Böylelikle eğitim, herkese kendi değerini anlama olanağı verir.

Böylece, fark ilkesi, düzeltme ilkesi ile aynı şey olmasa da, bu ikinci ilkenin bazı amaçlarını gerçekleştirir. Fark ilkesi, temel yapının amaçlarını öylesine değiştirir ki toplam kurumsal yapı artık toplumsal etkinliği ve demokratik değerlerin önemini vurgulamaz. Eşit fırsat ideali, az talihliyi geride bırakma hakkı olmaktan çıkar ve böylece liyakat sisteminin (meritocratic regime) katı yönlerinden kurtulmak mümkün olur.

9

Fark ilkesinin bir başka özelliği, kardeşlik ilkesinin (principle of fraternity) bir yorumunu sağlamasıdır. Özgürlük ve eşitlik ile mukayese edildiğinde, kardeşlik fikri, demokratik teori içinde daha az bir yere sahiptir. Onun daha az politik bir kavram olduğu, herhangi bir demokratik hakkı tanımlamadığı fakat onun yarattığı düşünce olmaksızın bu hakların değerinin anlaşılamayacağı düşünülür (bkz: Pennock, 1950, s.94). veya bununla sıkı sıkıya ilgili olarak, kardeşliğin, çeşitli toplumsal geleneklerde ve saygı kurallarının yokluğunda şekillenen bir sos-

yal itibar eşitliğini temsil ettiği öne sürülür (Perry, 1944, Bölüm 19, Kısım 8). Hiç kuşkusuz kardeşlik bütün bu kavramları ve ayrıca yurttaşlar arası arkadaşlığı ve dayanışmayı da temsil eder; fakat herhangi belirgin bir gereği ifade etmez. Fark ilkesi ise kardeşliğin bir doğal anlamına tekabül eder; bu anlam da şudur: Kardeşlik, daha büyük avantajları, eğer bunlar daha az iyi durumda olanların yararına değilse, istememektir. Ailenin ideal kavramında, yararlar toplamının maksimizasyonu ilkesi rededilir ve hiç kimse daha az iyi durumda olanların yararlarını arttırmadıkça, daha çok kazanmak istemez. Fark ilkesine göre davranmak da, kesin olarak bu sonucu doğurur. Daha iyi durumda olanlar, sadece daha az talihli olanların refahını arttıracak bir sistem içinde daha büyük yararlar elde etmeyi isteyecektir.

Kardeşlik fikri bazen, toplumun üyeleri arasında gerçekleşmesi ümit edilmeyen bir duygu ve hassasiyet bağını içeriyormuş gibi düşünülür. Fakat eğer o fark prensibinin gereklerini içeriyormuş gibi yorumlanırsa uygulanması mümkün bir kritere dönüşür. Bu durumda adil olacağına inandığımız kurumlar ve politikalar onun gereklerini yerine getiriyor gibi görünecektir. En azından, göz yumdukları eşitsizlikler, daha az kayrılan kişilerin, refahına katkıda bulunuyor olacaktır. Bu yorum göre kardeşlik ilkesi, takip edilecek makul bir standarttır. Şimdi özgürlük, eşitlik ve kardeşlik fikirlerini, adaletin iki prensibinin demokratik yorumu ile şöyle birleştirebiliriz: Özgürlük birinci prensibe tekabül eder,

eşitlik, hakça fırsat eşitliği ile ve kardeşlik fark prensibi ile birleşir. Kardeşlik kavramına, iki prensibin demokratik yorum içinde bir yer bulmuş oluyoruz ve bu haliyle onun toplumun temel yapısında belli bir koşulu zorunlu kıldığını görüyoruz.

Fark ilkesini, insanların daima amaç olarak ele alınmasını ve hiçbir zaman araç olarak kullanılmamasını öne süren Kantçı düşüncenin bir açıklaması olarak da kullanmak mümkündür. (Kant, 1786, s.66). Kant'ın düşüncesini burada ele almayacağım, onun yerine, bu kavramı iki prensibin ışığında inceleyeceğim. Kant'ın bu önerisi, açıkça, bir yorumu gerektirir. Hiç kuşku yok ki, bu önerinin sadece, herkesin aynı genel ilkelere göre muamele görmesi anlamına geldiğini söyleyemeyiz. Bu yorum onu, benzer durumların (mevcut ilkelere göre belirlenen herhangi bir durum) benzer şekilde ele alınmasını öne süren formel adaletin bir benzeri yapar. Oysa ki böyle bir ilke bir kast veya köle toplumunda da geçerlidir. Adaletin hakkaniyet anlamına uygun olarak, kişileri daima amaç olarak görmek ve hiç bir zaman araç olarak ele almamak, kişilerin, en azından, başlangıç durumunda kabul ettikleri ilkelere göre eşit muamele görmeleri gerektiğine işaret eder. Çünkü bu durumda kişiler, kendilerini bir amaç olarak gören moral varlıklar olarak eşit bir temsile sahiptir ve kabul ettikleri ilkeler, kişiliklerinin isteklerini koruyacak biçimde rasyonel olarak belirlenmiştir. Adaletin bu kavramı Kantçı düşünceye bir anlam kazandırır. Fakat bu yorum soyuttur ve

bu fikrin bağımsız bir ilke ile ifade edilip edilemeyeceği sorunu ortaya çıkar. Başka bir deyişle eğer taraflar kurumlarının yapısı içinde, birbirlerini daima araç olarak değil, amaç olarak görmek istediklerini gözle görülür biçimde ifade etmek isterlerse, başlangıç durumunda hangi ilkeyi kabul edeceklerdir?

Demokratik yoruma dayalı iki adalet prensibinin bu amaca ulaşacağı görülüyor: Çünkü herkes eşit bir özgürlüğe sahiptir ve fark ilkesi toplumsal sistemde az talihlinin yararını arttırmayan eşitsizliklerden hiç bir kazanç elde edilmesine imkan vermez. Fark ilkesi insanların sadece araç olarak kullanılması ile onların amaç olarak kullanılması arasında bir ayrım yapar. Toplumun temel yapısının belirlenmesinde bir insanı bir amaç olarak düşünmek onun beklentilerine katkıda bulunmayan kazançlardan vazgeçmek için anlaşmak demektir. Aksine, bir insanı sadece bir araç olarak görmek, insana başkalarının daha yüksek beklentilerini yeteri kadar telafi etmek uğruna daha düşük yaşam beklentileri empoze etmeye ve bu yoldan daha büyük bir avantaj toplamını teşvik etmeye hazırlanmak demektir. Fayda prensibi, bireyleri ortak çıkara veya en büyük net tatmin toplamına ulaşma amacına tabi kılar. Bu, hakkaniyet olarak anlaşılan adalet kavramının dışladığı bir yoldur. Çünkü bu ilke, en azından teorik olarak, bazılarının daha büyük kazançlarına diğer daha az talihlilerin kayıplarını telafi halinde izin verir.

Fayda teorisi taraftarı bu görüşe itiraz edip, faydacı ilkenin de Kantçı fik-

re bir anlam verdiğini, yani Bentham'ın (J.S.Mili tarafından ona atfedilmiştir) 'Herkes bir sayılacak, hiç kimse birden çok sayılmayacaktır' (1867, Bölüm 5, Paragraf 36) formülünün bu anlamı taşıdığını söyleyebiliriz. Bu, Mili'in de işaret ettiği gibi, bir kimsenin bir başkasınınkine derece itibarıyla eşit olduğu farzedilen mutluluğunun aynı büyüklükte dikkate alınacağını gösterir. Fayda prensibini temsil eden toplayıcı fonksiyonda (additive function) yer alan ağırlıklar bütün kişiler için aynıdır ve bu nedenle onları bir olarak ele almak doğaldır.* Bu nedenle faydacı teori taraftan, kendi ilkesinin insanları daima amaç olarak, hiç bir zaman sadece araç olarak ele almadığını söyleyebilir, çünkü herkesin zenginliğine aynı ağırlık verilmekte ve hiç birinin mutluluğu sıfır olarak ele alınmamaktadır.

Utilitarianizmin (faydacılık) böyle bir yorum yapabileceğini red etmek için her hangi bir sebep yoktur. Buna mukabil iki adalet prensibi ile fark prensibi daha makul, veya en azından daha sağlam bir yorum temin eder. Çünkü başkalarını araç olarak ele almanın doğal anlamı, onların; daha çok lutfu uğramış olanların beklentilerini yükseltmek için daha aza sahip olmalarını, daha çok özveride bulunmalarını istemek demektir. Bir kimseden, durumu zaten kendisinininkinden iyi olan başkalarının refahını arttırmak

uğruna daha az ile yetinmesini istemek, onu başkalarının refahı için araç olarak kullanmak demektir. Fayda prensibinin, insanları hem araç ve hem de amaç olarak gördüğü söylenebilir. İnsanları amaç olarak ele alır çünkü herkesin refahına aynı ağırlığı verir; onları araç olarak ele alır çünkü bazılarına, diğerlerinin kayıplarını, özellikle en az avantajlı durumda olanların kayıplarını, karşılayacak kazançlar elde etmesine izin verir. Fark ilkesi, insanların birbirlerinin refahları için kullanılmasını mümkün araçlar olarak görülmesini red etmek suretiyle Kantçı görüşe kesin bir yorum getirir. Kavrama verilen bu kesin yoruma göre insanlar sadece amaç olarak ele alınır ve asla bir araç olarak düşünülmez.

10

Fark ilkesini destekleyen bir başka düşünce bu ilkenin makul bir karşılıklı (reciprocity) standardını gerçekleştirdiğidir. Gerçekten de bu ilke bir karşılıklı yarar ilkesi oluşturur, çünkü, gerçekleştiği zaman, her temsili kişi temel yapının, kendi çıkarlarını arttıracak şekilde düzenlendiğini kabul edebilir. Toplumsal düzen herkes tarafından ve özellikle en az avantajlılar tarafından haklı bulunur. Fayda prensibinin aksine, daha kötü durumda olan, daha avantajlı olanın daha çoğa sahip olabilmesi için daha az ile yetinmesinin istenmesi söz konusu değildir.

(* Çevirenin Notu: Rawls'un burada sözünü ettiği ve toplayıcı fonksiyon diye çevirdiğimiz fonksiyon, Gossen, Jevons, Walras ve hatta Marshall'ın bir bireyin toplam faydasının, tükettiği malların faydalarının toplamına eşit olacağını öne süren görüşüdür $U_1(X_1)$. X_1 malının faydasını ve $U_2(X_2)$, $U_3(X_3)$, ..., $U_n(X_n)$ diğer malların faydasını gösteriyorsa bireyin toplam faydası $U=U_1(X_1)+U_2(X_2)+...+U_n(X_n)$ olacaktır. Buradaki önemli nokta, malların faydalarının birbirinden bağımsız olduğu, mallar arasında tamamlayıcılık ve/veya ikame imkanlarının olmadığı farzedilmesidir. Modern fayda teorisinde ise toplam fayda $U=U(X_1, X_2, ..., X_n)$ şeklinde belirlenir.

Bu koşul karşılıklı kavramının esaslı bir kısmı olarak görünür ve fark ilkesi utilitarianizmin aksine, bu koşulu gerçekleştirir.

Bununla beraber, karşılıklı yarar koşulunun nasıl gerçekleşeceğini ayrıntılı bir biçimde incelemek gereklidir. İki temsili kişi olduğunu A ve B, ve B nin daha kötü durumda bulunduğunu farzedelim. Gerçekten, en az lutfu uğramış kişinin durumuyla yakından ilgilendiğimiz için B nin bu kişi olduğunu kabul edelim. Şimdi B,A'nın daha iyi durumda olmasını kabul eder, çünkü A'nın avantajları B'nin beklentilerini iyileştiren yollardan elde edilmiştir. Eğer A'nın daha iyi durumuna ulaşmasına izin verilmezse, B şimdi olduğundan daha kötü durumda olacaktır. Burada bir güçlük varsa, o da, A'nın şikayet etmek için hiç bir nedene sahip olmadığını göstermektedir. Belki ondan, şimdi sahip olduklarından daha azına sahip olması istenebilir, çünkü bu fazlalık B'ye herhangi ek bir yarar sağlamayacaktır. Şimdi, olayları başlangıç pozisyonu yönünden ele alırsak, daha avantajlı durumdaki kişiye ne söylenebilir: Herşeyden önce herkesin zenginliği bir toplumsal işbirliği düzenine dayanır, böyle bir düzen olmazsa hiç kimse tatmin edici bir yaşama sahip olamaz. İkincisi, böyle bir düzen, içinde yer alan herkesin gönüllü işbirliğini geliştirmelidir ve böyle bir şey ancak makul koşullar önerilirse istenebilir. İşleyen bir düzen herkesin refahı için gerekli bir koşul olduğu zaman ⁽⁷⁾ fark prensibi, daha iyi teçhiz edilmiş veya sosyal koşullarda da-

ha talihli olanların, başkalarının gönüllü işbirliğini ümit edebilecekleri hakça bir temel olarak görünür. Eğer duruma başlangıç durumu perspektifinden bakarsak, doğal aktiflerin bölüşümünün her iki şeklinden de yararlanacağımız görülür. Eğer az lutfu uğrayan isek, diğerlerinin çabalarından kazanırız; eğer çok lutfu uğrayan isek, aktiflerimizi sosyal yönden verimli yollarda kullanırsak yine çok kazanırız.

Daha iyi durumda olanların başkalarının yararına olup olmadığına bakmaksızın daha büyük avantajlar elde ettiğini öne süren doğal bir itiraz eğilimi vardır. Fakat bu noktada liyakat kavramı üzerinde açık olmak gereklidir. Toplumsal kurallar düzeni olarak belli bir adil işbirliği sistemi ve onun tarafından belirlenen beklentiler varken, kendi koşullarını iyileştirmek amacı ile sistemin ödüllendireceğini ilan ettiği şeyleri yapan kişilerin avantajlar elde etmeye hakları vardır. Bu anlamda daha talihli olan bu daha iyi durumu hak eder; öne sürdükleri iddialar, toplumsal kurumlar tarafından oluşturulan meşru beklentilerdir ve toplum bunları karşılamak zorundadır. Fakat liyakatin bu anlamı, işbirliğine dayalı bir düzenin varlığını farzeder, bu düzenin nasıl düzenlendiği, yani, fark ilkesine göre mi, yoksa bir başka kritere göre mi belirlendiği önemli değildir.

Belki bazıları daha büyük doğal teçhizata sahip olan kişinin bu aktifleri hak ettiğini ve üstün karakterin bunların gelişmesini sağladığını düşün-

cektir. Çünkü bu anlamda daha kıymetli olan, bu aktifler ile elde edileceği daha büyük avantajlara hak kazanır. Bu düşünce, mutlak surette, yanlıştır. Genellikle kabul edildiği gibi hiç kimse, doğuştan mevcut teçhizatın dağılımındaki yerini, toplumda ilk başta sahip olduğu yerden daha fazla şekilde hak etmez. Aynı şekilde bir kimsenin, yeteneklerini geliştirecek üstün bir karakteri hak edişi de problemlidir, çünkü bu karakter, kişinin üzerinde hiçbir hak iddia edemeyeceği aile talihine ve toplumsal koşullara bağlıdır. Liyakat kavramı, bu durumlara uygulanamaz görünmektedir. Bu nedenle daha avantajlı durumda bulunan temsili kişi, başkalarının refahına katkıda bulunmayan yollardan yararlar elde etmesine izin veren bir işbirliği düzeninde hakkı olduğunu ve bunu hak ettiğini söyleyemez ve eğer makul bir kişi ise zaten söylemeyecektir. Böyle bir iddida bulunmasının herhangi bir dayanağı yoktur.

Bu durumda fark ilkesi, bizim daha çok veya daha az avantajlı taraf olduğumuzu düşünmemizle ilgisi olmadan, kabul edilebilecektir. Karşılıklı yarar ilkesi, en az talihlinin beklentilerine katkıda bulunmak şartıyla, daha avantajlı durumda olan bireyin kazancında ki her birim artışa uygulanır. Karşılıklı ilkesi, karşılıklı yararın sona erdiği noktaya kadar, iyi durumdakinin kazancındaki artışlara uygulanır. Aşıkardır ki, fayda prensibi, genellikle, karşılıklı ilkesini gerçekleştiremez. Utiliteryen yaklaşımın izin verdiği eşitsizliklerden zorunlu olarak herkesin yararlanacağı düşünülemez. Herkesin

doğal durumdaki haline oranla veya eğer sosyal işbirliği tümüyle ortadan kalkarsa, daha iyi durumda olacağını veya herkesin belli bir tarihsel zamana oranla daha iyi durumda olacağını söylemek ilgisiz görünmektedir. Toplumsal sistem işlediği zaman, göz yumduğu eşitsizliklerin herkesin refahına katkıda bulunacağını söyleyebilmeyi isteriz.

İki adalet ilkesinin bu karşılıklı ilkesini içeriyor olması bu kavramın istikrarı yönünden önemlidir. Bir adalet kavramı, insan psikolojisi yasaları ve moral bilgi belirli iken, eğer onu gerçekleştiren kurumlar, kendi dayanaklarını yaratmaya yönelirse en azından bu gerçek toplum tarafından kabul edilirse, istikrarlıdır. İstikrar, adil düzenlemelerin, kendi içlerinde yer alan adalet duygusunu ortaya koyması, yani, uygun adalet prensiplerini uygulama ve onlara dayanma arzusu demektir. Kendi iyiliğimize olanları kutsamayı ve bize zarar verenleri ret etmeyi temel psikolojik bir kural olarak kabul edersek, iki adalet prensibini gerçekleştiren bir temel yapı içinde yaşayan herkes, durumları ne olursa olsun, kurumlarına bağlanacaktır. Çünkü bütün temsili bireyler bu yapıdan yararlanırlar. Utiliteryen bir toplumda böyle bir durum güvence altına alınamaz; ve bu nedenle yukarıdaki psikolojik ilke geçerli olduğu sürece, fayda prensibi daha az istikrarlı bir kavram olacaktır. Bu görüş, Kantçı görüşün daha kuvvetli bir versiyonunu içeren, yani kişileri daima bir amaç olarak ve hiç bir şekilde araç olarak ele almayan bir toplumsal sistem, insanların kendi de-

7. Bu öneriyi Allan Gibbard'a borçluyum.

ğerleri ile ilgili duygusuna daha sağlam bir temel, ne yapar ve ne planlar sa, bunların yapmaya değer olduğuna dair sağlam bir güven oluşturur. Çünkü kendi değerimize olan duygumuzu yansıtan kendimize saygı kısmen, başkalarının bize gösterdiği saygıya dayanır; hiç kimse başkalarının saygısızlığı veya ilgisizliği karşısında uzun süre kendisine olan güveni koruyamaz. Ancak iki adalet prensibinin toplumun Kantçı ilkeye uygun hareket ettiği ve vatandaşların moral kişiler olarak birbirlerine besledikleri saygıyı kurumlarında somutlaştırdığı şeklindeki demokratik yorumu ile bu güven korunabilir. Kendi değerimiz ile ilgili duygu belki de en önemli temel madde olduğu için, bu düşünceler hem demokratik yorum için ve hem de, fayda prensibi yerine iki adalet prensibinin tercih edilmesi konusunda kuvvetli tezler oluşturur.

Dikkat edilmeye değer bir husus Mill'in bu sonuca katılıyor görünmesidir. Utilitarianism adlı eserinde, uygarlığın ilerlemesi ile bireylerin gittikçe daha güçlü bir şekilde insanlar arasında bir toplum oluşturmanın ancak her birinin çıkarı ile ilgilenilmesi sayesinde mümkün olacağını fark ettiklerini yazar. Politik kurumların ıslahı, çıkar çatışmalarını, engelleri ve vatandaşları birbirlerinin iddialarına aldırnamaya teşvik eden eşitsizlikleri ortadan kaldırır. Bu gelişmenin doğal sonucu, herkesin zihninde diğer vatandaşlarla bir birlik içinde olduğu duygusunun oluşmasıdır. Bu zihin hali, eğer tamsa, bireye 'kendisi için eğer diğerlerinin yararına da değilse hiç bir

yararı düşünmemeyi veya istememeyi' öğretir. İnsanın doğal isteklerinden birisi 'kendi duygu ve amaçlarıyla diğer arkadaşı yaratıkların duygu ve amaçları arasında bir uyum olması gerektiği'dir. İnsan 'kendi gerçek amacıyla diğerlerininkinin çatışmadığını bilmek ister; yani başkalarının gerçekten istediğinin kendi çıkarları değil aksine onu geliştirmek olduğu konusunda kendisiyle çatışmamalıdır.' (1867, bölüm 3, paragraf 10-11). Mill'in burada belirttiği arzu fayda ilkesine değil fark ilkesine dayalı bir hareket arzudur. Gerçekten Mill'in bu farka dikkat etmemiş olması gariptir; bununla birlikte Mill kişilerin amaçlarının uygun biçimde telif edildiği tam adil bir toplumun fark ilkesiyle belirlenen karşılıklı kavramını izleyeceğini sezgi yoluyla anlamış görünmektedir. Kendi dayanağını yaratan ve birlik, arkadaşlık duygusu sağlayan istikrarlı adalet kavramını utiliteryen standart yerine büyük bir olasılıkla bu ideali takip edecektir.

11

Bu düşüncelerin gücü, inanıyorum ki, iki prensibin demokratik yorumunun makul bir adalet kavramı olduğunu gösterir. Başlangıçtaki makul olmayan görünümüne rağmen fark ilkesi demokratik idealin bir çok yönünü açıklar. Şimdi de öne sürdüğümüz ikinci soruya (bkz:kısım 2, birinci paragraf) yani bir anayasal demokrasinin kurumlarını, iki adalet prensibini yaklaşıklık da olsa gerçekleştirecek şekilde düzenlemenin mümkün olup olmadığına dönmek istiyorum. Devletin ser-

best ekonomiyi belli bir şekilde düzenlemesi koşuluyla bunun mümkün olduğunu göstermeye çalışacağız. Daha tam olarak söylemek gerekirse, eğer yasalar ve devlet piyasaları etkin bir biçimde rekabetçi kılırsa, kaynaklar tam olarak kullanılrsa, mülkiyet ve servet zaman içinde geniş biçimde bölüşüme uğrar ve minimum uygun bir sosyal seviye sürdürülürse, herkese eğitim temini suretiyle fırsat eşitliği yaratılırsa, ortaya çıkan bölüşüm adil olacaktır. Kuşkusuz, bütün bu düzenlemeler ve politikalar bilinen şeylerdir. Aşağıdaki açıklamaların tek yeniliği, eğer gerçekten bir yenilik varsa, o da bu kurumsal çerçevenin fark ilkesini gerçekleştirecek şekilde düzenlenebilmesidir. Bunu göstermek için bu kurumların ilişkilerini ve birlikte nasıl çalıştıklarını göstereceğiz. Bu açıklamalar sırasında, tanımlanan çerçevenin hem liberal sosyalist bir rejimle ve hem de özel mülkiyete dayalı demokrasiyle tutarlı olduğunu farz ediyorum.

Her şeyden önce, temel sosyal yapı, eşit vatandaşlığın çeşitli özgürlüklerini güvence altına alan adil bir anayasa ile kontrol edilmektedir. Böylece hukuki yapı, meşruiyet ilkesine uygun olarak idare edilmekte olup, vicdan özgürlüğü ve düşünce özgürlüğü mevcuttur. Politik yaşam, mümkün olduğunca, hükümetlerin seçiminde ve adil mevzuatın yasalaşmasında adil bir sürece imkan sağlayan biçimde yönlendirilmektedir. Bölüşüm adaleti yönünden, çeşitli anlamlarda fırsat eşitliğinin mevcudiyeti de temel koşuldur. Bu nedenle toplumsal sabit sermayeyi idame ettirmek yanında, devletin her-

kese, ya özel okullara mali yardımda bulunarak veya devlet okulları sistemini işleterek, eşit eğitim fırsatı verdiğini farz ediyoruz. Devlet aynı zamanda ticari girişimlerde ve meslek seçimi özgürlüğünde de fırsat eşitliğini teyit ve taahhüt eder. Bu, firmaların davranışlarını denetleyerek ve girilmek istenen pozisyon ve piyasalarda engeller ve sınırlar oluşturulmasına engel olunarak sağlanır. Son olarak aile yardımları ve işsizlik zamanlarında verilecek özel ödemeler veya negatif gelir vergisi yoluyla devlet belli bir sosyal minimumu garanti eder.

Bu kurum yapısının idamesinde devlet dört dala bölünmüş gibi düşünülebilir. Her dal, belirli sosyal ve ekonomik koşulların korunmasıyla görevlendirilmiş çeşitli ajanlar (dolarıyla faaliyetler) ile temsil edilir. Bu dalların mutlaka devletin alışılmış yapısı ile çakışması gerekmeyip, kavramsal biçimde algılanmaları gerekir. Buna göre tahsis dalı (allocation branch) ekonomiyi mümkün olduğunca rekabetçi biçimde tutacak, yani makul olmayan piyasa güçlerine engel olacaktır. Piyasalar, etkinlik ilkeleri, tüketici tercihleri ve coğrafya ile ilgili gerçekler yönünden daha fazla tutarlı hale getirilememesi durumunda etkin-dir. Tahsis dalına ayrıca, toplumsal yararları ve maliyeti sahih bir biçimde ölçmede başarısız olan fiatlar nedeniyle ortaya çıkan etkinlikten açıkça uzaklaşılma hallerini belirlemek ve düzeltmek, örneğin mümkün olduğu yerlerde uygun vergi ve mali yardım uygulamak, görevi de verilmiştir. İstikrar dalı (stabilization branch) tam

istihdamı sağlamaya ve böylece kaynakları kullanmada ve mesleklerin serbestçe seçimindeki hatalar nedeniyle ortaya çıkacak israfı önlemeye uğraşır ve finansman yetersizliği güçlü efektif taleple desteklenir. Bu iki dal, piyasa ekonomisinin etkinliğini koruyacaktır.

Toplumsal minimum; transfer dalının (transfer branch) faaliyeti ile sağlanır. Daha sonra çok önemli bir konu olduğu için, bu minimum seviyenin, hangi düzeyde belirlenmesi gerektiğini inceleyeceğiz, şimdilik bir kaç noktaya değinmekle yetineceğiz. Temel düşünce, transfer dalının işleyişinde ihtiyaç kuralı göz önünde tutulacak ve ona adaletin diğer mantıksal kurallarına göre uygun bir ağırlık verilecektir. Piyasa ekonomisi ihtiyaç iddialarını tümüyle göz ardı eder. Bu nedenle toplumsal sistemin çeşitli kısımları arasında, farklı kurumların farklı mantıksal kurallara cevap vermesini sağlayan bir işbölümü vardır Rekabetçi piyasalar (devlet işlemleriyle uygun şekilde desteklenmiş) emeğin ve kaynakların etkin tahsisini sağlar ve ücretler ile kazançlara ilişkin geleneksel kurallara (her iş ve tecrübeye göre veya işin sorumluluğu veya riskine göre) bir ağırlık verir, transfer dalı ise belli seviyede bir refah sağlar ve ihtiyaç iddialarına cevap verir. Böylece açıkça görülmektedir ki bölüştürücü adalet payları bütün toplumsal sisteme ve onun toplam geliri, ücretleri ve transferleri nasıl dağıttığına dayanır. Toplam gelirin rekabetçi biçimde belirlenmesine güçlü bir itiraz vardır, çünkü böyle bir dağılım, ihtiyaç iddialarını ve onurlu bir

yaşam standardını dikkate almaz. Başlangıç pozisyonu yönünden, bir kimsenin kendini bu tür tutarsızlıklara karşı güvenceye alması açıkça rasyonel bir davranıştır. Fakat eğer uygun minimum yaşam seviyesi transferlerle sağlanırsa, toplam gelirin geri kalan kısmının rekabetçi yöntemle belirlenmesi tam hakça sayılabilir. Ayrıca, ihtiyaçlar iddiası ile ilgilenmek, fiatları minimum ücret standartları ve benzeri yöntemlerle belirlemeye çalışmaktan, en azından teorik olarak daha etkindir. Bu isteklerin bir toplumsal minimumu destekleyen ayrı bir dal tarafından ele alınması tercihe şayandır. Bundan böyle ikinci adalet prensibinin gerçekleşip gerçekleşmediğinin incelenmesinde cevap, en az avantajlı durumda olamın yani, ücretler artı transferlerin, bu gibi kişilerin uzun dönemli beklentilerini özgürlük talepleri ile tutarlı biçimde maksimize edip etmediğine bağlı olacaktır.

Nihayet, bölüşüm dalı (distribution branch), piyasaların temel yapılarını zaman zaman etkilemek suretiyle gelir ve servetin yaklaşık olarak adil bir bölüşümünü koruyacaktır. Bu dalın iki yönü birbirinden ayrılabilir. Birincisi, o bir veraset ve hediye vergileri sistemini işletir. Bu vergilerin amacı devlet gelirlerini arttırmak değil fakat servet bölüşümünü ağır ağır ve devamlı bir şekilde düzeltmek ve özgürlük ile fırsat eşitliğini bozacak bir güç birikimine engel olmaktır. Bazılarının söylemiş olduğu gibi, örneğin Von Hayek (1960, s.90) servetin eşit olmayan verasetinin zekanın eşit olmayan verasetinden, esas itibarıyla daha eşitsiz bir

durum olmadığı kesinlikle doğrudur, ancak şu şartla ki bu eşitsizlikler fark ilkesini gerçekleştirmelidir. Böylece, büyük servet veraseti, en kötü durumda bulunanın yararına olduğu ve fırsat eşitliği ve özgürlük ile tutarlı olduğu zaman adildir. Bu son söylediğimizle kuşkusuz, sınıflar arasında beklenti eşitliğini kastetmiyoruz. Çünkü temel yapıdan kaynaklanan yaşam beklentileri farklılığı kaçınılmazdır ve bu farkların ne zaman adil olacağını söylemek kesinlikle ikinci prensibin amacıdır. Buna karşın, fırsat eşitliği herkese eşit eğitim ve kültür şansını garanti eden ve sosyal pozisyonlar için yapılacak iş ile ilgili kalitelere dayalı rekabete açık tutan bir dizi kuruluştan oluşur. Servet eşitsizlikleri ve yoğunlaşması belli bir seviyeyi aştığı zaman bu kurullar tehlikeye düşer ve bölüşüm dalı tarafından getirilen vergiler, bu seviyenin aşılmasını engeller bu seviyenin hangi düzeyde olacağı, doğal olarak, teori, uygulama ve önsezi ile belirlenir, adalet teorisinin bu soru ile ilgili söyleyecek bir sözü yoktur.

Bölüşüm dalının ikinci kısmı, kamusal malların maliyetini karşılamak ve transfer ödemeleri ile benzerlerini yapmak için gerekli geliri sağlayacak vergi düzenlemeleridir. Vergi yükünün adil biçimde paylaşılması gerektiği için bu düzenleme bölüşüm dalına aittir. Konu ile ilgili yasal ve ekonomik sorunları inceleyemesek de nisbi harcama vergilerinin (proportional expenditure taxes) ideal biçimde adil bir düzenin parçası olduğunu destekleyecek bazı noktalar mevcuttur. Her şeyden önce bu tür vergiler adaletin man-

tıksal kuralları yönünden gelir vergilerine tercih edilir. Çünkü, onlar kişiyi toplumun mal birikimine ne kadar katkı yaptığına göre değil bu birikimden ne kadarını harcadığına göre vergilendirir. (Burada, gelirin üretken gayretlerden hakça elde edildiğini var sayıyoruz). Ancak nisbi vergiler herkesi açıkça belirlenmiş yeknesak bir biçimde vergilendirir, (yine gelirin hakça elde edildiği varsayılıyor) ve bu yüzden bir bütün olarak sistemin adaletini korumak için, bir başka deyişle, büyük servetlerin özgürlük ve fırsat eşitliği ile benzerlerine zarar vermesini engellemek için artan oranlı (progressive rates) vergiler tercih edilmelidir. Eğer nisbi harcama vergileri, mesela dürtülere (incentives) daha az müdahale etmeleri gibi nedenlerle, daha etkin ise, ancak makul bir sistemin işleyişini sağladıkları zaman seçilebilir. (Kaldor, 1955) Yine de bu sorular bizim ilgi alanımız dışında kalan politik değerlendirme sorularıdır; ve her koşulda nisbi harcama vergisi, tasvir ettiğimiz ideal sistemin bir parçası olabilir. Bundan, mevcut sistemde adaletsizlik varken oldukça dik bir artan oranlı gelir vergisinin, adaleti ve etkinliği iyileştirmeyeceği sonucu çıkmaz. Uygulamada daima adaletsiz, veya ikinci en iyi, düzenlemeler arasında seçim yapmaya mecburuz ve bu nedenle sorun en az adaletsiz olan durumu seçmektir.

Bölüşüm dalının biçimi ne olursa olsun, temel düşünce adalet olmalıdır: Bu biçim kabul edildikten sonra toplumsal sistem bir bütün olarak - adil bir anayasal ve hukuki sistemle çevrelenmiş rekabetçi ekonomi - en az et-

kinlik kaybı ile adalet prensiplerini gerçekleştirir. En az avantajının uzun dönem beklentileri eşit özgürlük talepleri ile tutarlı en yüksek düzeye çıkarılır. Bir bölüşüm sistemini tartışırken, verginin ödeme gücüne veya sağlanan yararlar göre belirlenmesini öngören geleneksel vergileme kriterleri ile ilgilenmedim. Aynı şekilde fedakarlık ilkesinin değişik türlerinden de söz etmedim. Bu standartlar, iki adalet prensibine tabidir; sorun bir bütün sosyal sistemin şekillendirilmesi olarak görüldüğü zaman, bu kriterler ücretler ile ilgili akıl kurallarından bağımsız olmayan ikinci derece kurallar niteliğini alır. Aksini düşünmek yeteri kadar geniş bir bakış açısına sahip olmamaktır. Bir adil bölüşüm dalının oluşturulmasında bu kurallar, adalet prensiplerinin bütün sisteme uygulanması halindeki gereklere bağlı olarak yer alır veya almazlar.

12

Şimdi problemimiz tanımladığımız kurumlar sisteminin tümünün, devletin dört dalıyla çevrelenmiş rekabetçi ekonominin, iki adalet prensibini gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceğidir. Sezgisel olarak bunun gerçekleşeceği söylenebilir, fakat biz bunu kesin biçimde belirlemeliyiz. Toplumsal sistemin bir bütün olarak özgürlük taleplerini karşıladığını farz edelim; sistem ilk prensibin ve açık ofis ilkesinin öngördüğü hakları güvenceye almıştır. Dolayısıyla sorun, özgürlüklerle tutarlı olarak devletin dört dalını, temel yapının eşitsizliklerini fark ilkesi ile

uyumlu hale getirecek biçimde işletmenin bir yolu olup olmadığıdır.

Şimdi, yapılacak şeyin toplumsal minimumun uygun bir seviyede belirlenmesi olduğu apaçıktır. Şu ana kadar bu minimumun ne kadar yüksek olması gerektiği konusunda her hangi bir şey söylemedik. Mantık, doğru seviyenin, ülkenin ortalama zenginliğine dayanması gerektiğini ve diğer koşullar sabit iken, bu ortalama yüksekse minimumun yüksek olması gerektiğini; veya uygun seviyenin geleneksel beklentilere dayandığını öne sürebilir. Her iki düşünce de tatmin edici değildir. Birincisi yeteri kadar açık değildir, çünkü, minimumun servete nasıl dayanması gerektiğini açıklamaz ve bölüşüm gibi ilgili konuları ihmal eder. İkincisi ise geleneksel beklentilerin ne zaman rasyonel sayılacağına ölçütünü vermez. Ancak fark ilkesi kabul edildiği zaman minimumun, ücretleri dikkate alarak, en düşük gelir sınıfının beklentilerini maksimize edecek seviyede belirlenmesi gerekir. Transfer miktarlarını ve kamusal malların mevcut durumu iyileştiren yararlarını düzenlemek suretiyle, en az avantajının toplam gelirini (ücretler artı transferler artı kamu mallarının sağladığı yararlar) arttırmak veya azaltmak mümkündür. Toplumsal minimumu arttıran veya azaltan transferlerin ve yararların toplamını kontrol etmek, bütün sistem içinde fark ilkesini tatmin edecek bir alan oluşturur.

İlk bakışta böyle bir düzenlemenin çok yüksek bir minimumu gerektirdiği söylenebilir. Daha iyi durumda olanların büyük servetinin, herkesin eşit se-

viyeye gelmesini sağlayıncaya kadar azaltılacağını hayal etmek kolaydır. Fakat bu yanlış bir düşüncedir. En az avantajının üzerinde durulan beklentisi, bütün nesilleri kapsayan uzun dönemli beklentisidir; ve bu nedenle her hangi bir dönemde ekonomi belli bir miktarda (sıfır olması söz konusu olabilir) reel kapital birikimi bir kenara ayırmak zorundadır. Şimdilik bu miktarın belli olduğunu farzedelim, bu durumda toplumsal minimum şu şekilde belirlenir: Basitleştirmek amacı ile transfer ödemelerinin ve kamusal mallardan gelen yararların harcama (veya gelir) vergileri ile desteklendiğini varsayalım. Bu durumda minimumun yükseltilmesi tüketimin (veya gelirin) vergilendirildiği sabit oranın yükseltilmesini gerekli kılar. Farazi olarak, bu oran artırıldığında öyle bir noktaya gelinir ki bunun ötesine geçildiğinde şu iki şeyden biri gerçekleşir: ya gerekli tasarruf yapılamaz veya artan vergiler ekonominin etkinliğine o kadar çok müdahale eder ki en düşük sınıfın o döneme ait beklentileri iyileşmez aksine düşmeye başlar. Her iki durumda da uygun minimum seviyesine ulaşılmış olur ve herhangi bir artış yapılamaz.

Bütün kurumlar sisteminin iki adalet prensibini gerçekleştirilmesi için bir adil tasarruf ilkesi (principle of just saving) farz edilir. Bunun için, bu güç sorunla ilgili bazı şeyler söylememiz gereklidir. Maalesef tasarruf oranının ne olması gerektiğini gösteren açık limitler mevcut değildir, reel tasarruf yükünün nesiller arasında nasıl bölüşüleceği sorusuna kabul edilebilir bir

cevap yoktur. Bununla birlikte etik yönden önem taşıyan bazı genel sınırlamalar öne sürülmesi imkansız değildir. Mesela, toplam refahı bütün nesillerde maksimize etmemizi isteyen klasik fayda prensibi, çok yüksek bir tasarruf oranını, en azından ilk nesiller için, gerekli kılar. Sözleşme doktrininde soruna tarafların hangi nesile ait olduklarını bilmedikleri veya aynı anlamda gelmek üzere, toplumlarının hangi ekonomik gelişme aşamasında olduğunu bilmedikleri başlangıç durumu açısından yaklaşılr. Bu durumda bilmezlik peçesi (veil of ignorance) tamdır. Bu durumda taraflar kendi kendilerine diğer nesillerin de aynı oranda tasarrufta bulunacakları faraziyesi ile, her gelişme aşamasında ne kadar tasarruf yapmaya istekli olduklarını soracaktır. Bir başka deyişle bir birey, önereceği oranın bütün kapital birikimi aşamalarını düzenleyeceği gibi bir anlayışla, kalkınmanın her aşamasında ne kadar tasarruf yapmaya istekli olduğunu düşünecektir. Hiç kimse hangi nesile ait olduğunu bilmediğinden, problem her birinin durumu yönünden ele alınacaktır. Hemencecik anlaşılacağı üzere, bütün kuşaklar, belki birinci hariç, makul bir birikim oranının devam ettirilmesinden kazançlı çıkacaktır. Tasarruf süreci bir defa başladı mı, bütün gelecek kuşakların yararına olur. Her nesil, adil tasarruf ilkesinin tanımladığı miktarda hakça bir reel kapital miktarını kendinden sonrakine geçirir. Bu miktar bir önceki nesilden alınan karşılığı olup, daha sonrakilerin daha yüksek bir yaşam standardına sahip olmalarını sağlar. Sadece ilk ku-

şahın bundan yararlanmadığını farz edelim, çünkü onlar bu süreci başlatıklarında yaptıkları tasarrufun sonuçlarından bir pay almayacaktır. Bu ilk aşamada, nesiller yönünden bir oy birliği elde etmek için babaların, çocukları uğruna tasarruf etmek istediklerini ve dolayısıyla, en azından bu olayda, bir kuşağın kendinden sonraki kuşağı düşündüğünü varsaymamız gerektir. Bu varsayımlar altında adil tasarruf ilkesi üzerinde anlaşmak mümkün olacaktır.

Bu durumda, bir adil tasarruf ilkesi, farazi olarak, toplumun fakir olduğu ilk kalkınma aşamalarında düşük bir tasarruf oranını ve toplumun daha zenginleşip sanayileştiği dönemde de daha yüksek bir tasarruf oranını gerekli kılacaktır. Bireyler koşullar kolaylaştığı zaman, reel yükü daha az olacağı için daha çok tasarruf yapmayı makul bulur. Sonunda, belki öyle bir noktaya ulaşılır ki bunun ötesinde tasarruf oranı azalır veya tümüyle durur. Böyle bir durum, en azından toplumun başka şeyler üzerinde yoğunlaşacağı bir servet düzeyi olduğunu ve bu servetin üretken tekniklerdeki iyileştirmeler nedeniyle amortismanları kapsamaya yeterli olduğunu farz ettiğimiz zaman gerçekleşir. Burada ele aldığımız konu bir adalet sorunu olarak bir toplumun ne kadar tasarruf etmesi gerektiğidir; eğer toplum çeşitli büyük projeler için tasarrufta bulunmak isterse, bu ayrı bir konudur.

Adil tasarruf durumunda karşılıklı ilkesinin (principle of reciprocity) özel bir yönüne işaret etmemiz gerekiyor. Normal olarak bu ilke avantajların

mübadelesine yani, iki tarafın birbirine bir şeyler verdiği duruma uygulanır. Fakat birikim sürecinde, hiç kimse kendilerinden bir şeyler aldığı kişilere bir şey vermez. Herkes gelecek nesillere verir ve kendinden önceki nesilden alır. İlk nesil hiç bir yarar elde etmez, halbuki daha sonraki nesiller, tasarruf gerekmeyen dönemde yaşayanlar, en çok kazananlar ve en az verenlerdir. Bu durum adil olmayan bir durum olarak görülebilir; ve fark ilkesinin formülasyonuna aykırı olarak, en kötü durumda olanlar en iyi durumda olanlar için tasarruf eder. Fakat bu ilişki her ne kadar olağanüstü ise de her hangi bir güçlüğün doğmasına neden olmaz. Sadece nesillerin zaman içine dağıldığını ve aralarındaki mübadele- nin tek yönlü olarak meydana geldiğini ifade eder. Bu nedenle, orijinal durum yönünden, eğer herkes kazancaksa önceki nesillerden almak ve kendilerinden sonra gelenlere bunun hakça dengini aktarmak konusunda herkesin uzlaşması gerekir. Adalet ilkesi orijinal durumda seçilmesi gereken bir ilkedir ve adil tasarruf ilkesi üzerinde de anlaşıldığını varsayarsak, birikim işlemi adil bir işlemdir. Tasarruf ilkesi, herhangi bir nesilde tasarruf etmesi istenen temsili kişinin en düşük gelir sınıfına mensup olduğunu farz etmek suretiyle fark ilkesi ile telif edilebilir. Kuşkusuz bu tasarruf, eğer yapılıyorsa, yatırım sürecinde yer alma yönünden çok fazla bir şey olmayacaktır, daha ziyade, birikimi teşvik eden ekonomik düzenlemeleri tasdik edici bir biçim olacaktır. En kötü durumda olanların tasarrufu bir politik

değerlendirme meselesi olarak, hayat standardını yükseltecek politikaların kabulü ile mümkündür, ancak bu durumda kendileri için mevcut kısa dönemli avantajlardan vazgeçerler. Bu tür düzenlemeleri ve politikaları desteklemek suretiyle uygun tasarruf yapılabilir ve hiçbir temsili kişi nesil farkı gözetmeksizin, diğer kişilerin kendine düşeni yapmadığından şikayetçi olamaz.

Tasarruf işleminin amaçladığı bir toplumun niteliğini ancak çok genel biçimde ortaya koyabiliriz. Böyle bir toplum, bireylerinin hiç tasarrufu gerektirmeyen fert başına en yüksek ortalama gelire ulaşmayı mümkün kılan ekonomik koşullarda en büyük eşit özgürlükten yararlandığı bir toplumdur. Bütün bunlar, maalesef, korkunç derecede belirsiz şeylerdir. Fakat bu genel kavram, yine de tasarruf işleminin amaçları ile ilgili bir ufuk belirler ve adil tasarruf ilkesi tümüyle belirsiz olmaktan çıkar. Bir başka deyişle, amacın belli bir toplumsal duruma ulaşmak olduğunu farzederiz, ve uygun birikim oranı sorunu, ona ulaşmak için gerekli yükün nasıl hakça bölüşüleceği sorundur. Sözleşmeci düşünce, eğer bu soruna orijinal durumda bulunanların perspektifinden bakılırsa, ortaya çıkan tasarruf ilkesi kaçınılmaz biçimde belirsiz olsa da, yine önemli ahlaki sınırlamalar getirir. Birinci derecede önemli olan, adil tasarruf sorununa doğru biçimde yaklaşmaktır, ne yapacağımız ile ilgili ilk kavram daha sonraki her şeyi belirler. Orijinal durum açısından, bütün nesillerin temsilcileri, böyle diyebilirsek, bir adil top-

lumun kurulması ve korunması güçlüğünün nasıl bölüşüleceği konusunda anlaşmalıdır. Herkes bir tasarruf ilkesinin benimsemesinden kazançlı çıkar, fakat herkesin bir başkası için feda edemeyeceği kişisel çıkarları vardır.

13

İki adalet prensibini gerçekleştiren kurumlar sisteminin iskeleti şimdi tamamlanmıştır. Çünkü adil tasarruf oranı belirlendikten sonra, en azından geniş sınırlar içinde, toplumsal minimumun seviyesini belirleyecek bir kriterlere sahip oluruz. Transferlerin toplamı, en düşük gelir sınıfının benimsemiş uygun tasarrufla ve sürdürülen eşit özgürlükler sistemi ile tutarlı beklentilerini maksimize etmelidir. Kurumların bu şekilde düzenlenmesi zaman içinde bölüşüm paylarının belirli bir kalıbını yaratır ve herkes, meşru beklentilerinin dayandığı kuralların kendisine tanıdığı toplam geliri (ücretler artı transferler) alır. Bu tüm kalıbın esası bir özelliği, pür bir işlemsel adalet unsuru ihtiva etmesidir. Yani, belli malların ve hizmetlerin belli kişilere adil dağıtımını belirlemek için sanki bu şeylerin dağıtımında ekonomik birimlerin seçimlerinden bağımsız sadece tek bir yol varmış gibi bir girişimde bulunulmaz. Aksine, esas düşünce, işbirliğine katılan kişilerin gayretleri ve yasal beklentileri tarafından ortaya konulan bölüşümün, nasıl bir bölüşüm olursa olsun, adil olmasını sağlayacak bir kalıp belirlemektir.

Pür işlemsel adalet kavramı, tam (perfect) ve tam olmayan (imperfect)

işlemsel adaletin mukayesesi ile açıklanabilir. En basit hakça bölüşüm problemini ele alalım. Belirli sayıda insan bir pastayı bölüşecektir: hakça bir bölüşümün eşit bir bölüşüm olduğunu farz edersek, nasıl bir işlem bu sonucu verecektir? En açık çözüm, pastayı bölüştüren kimsenin en son dilimi almasıdır. Bu durumda pastayı bölüştüren onu eşit biçimde bölecektir, çünkü böyle yapmakla kendisine mümkün olan en büyük payı garantileyebilecektir. Bu durumda bölüşümü hakça kılan bir bağımsız kriter vardır. Problem, bu sonucu yaratacak ve pastayı bölecek bir yöntem, bir kurallar bütünü kullanmaktır. Hakça bölüşüm problemi, tam işlemsel adalete bir örnek oluşturur. Sonucun adil olmasını sağlayacak bağımsız bir kriter vardır ve bu sonuca ulaşmayı garanti edecek bir yöntem belirleriz.

Tam olmayan işlemsel adalet örneği ceza davalarında (criminal trial) görülür. İstenen sonuç, eğer isnat edilen suç işlenmişse, davalının suçlu olduğunun ilan edilmesidir. Yargılama işlemi bu sonucun araştırılması ve ortaya konulması ile sınırlanır, fakat bu sonuca varmayı garantileyecek kuralları belirleyemeyiz. Yargılama yöntemleri teorisi hangi delil kurallarının ve benzerlerinin, diğer amaçlarla tutarlı biçimde, bu amacı geliştirecek şekilde nasıl hesaplanacağını inceler. Farklı yöntemlerin her zaman olmasa da çoğu defa, farklı durumlarda doğru sonuçlar vereceği durumlarla tutarlı biçimde, bu amacı geliştirecek şekilde nasıl hesaplanacağını inceler. Farklı yöntemlerin her zaman olmasa da ço-

ğu defa, farklı durumlarda doğru sonuçlar vereceği ümit edilebilir. Bu nedenle yargılama tam olmayan bir işlemsel adalet halidir. Yasa dikkatle izlenmiş ve yargılama hakça ve usulüne uygun yapılmış olsa bile, yanlış sonuçta varabilir. Masum bir insan suçlu bulunabilir, suçlu bir insan serbest bırakılabilir. Bu gibi durumlarda bir adli hatadan (miscarriage of justice) söz ederiz: adaletsizlik bir insan hatasından değil fakat kuralların amacını mağlup eden koşulların birleşiminden kaynaklanır.

Tam işlemsel adalet kavramı kumar ile açıklanabilir. Eğer bir grup insan bir dizi hakça (fair) bahse girişirse, son bahisten sonraki para dağılımı nasıl bir dağılım olursa olsun hakçadır veya en azından haksız değildir. (Kuşkusuz burada hakça bahisin sıfır beklentiyi tanımlayan bahisler olduğunu, gönüllü olarak yapıldıklarını, hiçbir hile olmadığını vs.farzediyoruz). Herkesin elindeki para toplamını oyunun başındaki toplam paraya eşit kılan bir dağıtım, bir dizi hakça bahis sonucudur; ve bu anlamda bütün dağıtımlar aynı derecede hakçadır. Sonuçları hakça olan bölüşüm de hakçadır. Pür işlemsel adalet mevcut olduğu zaman, adil sonucu belirleyen işlem sürdürülmelidir, çünkü bu durumda kendisine başvurularak bir sonucun adil olduğunu belirleyecek bağımsız bir kriter yoktur. Aşikardır ki belli bir takım faaliyetlerin, adil bir işlemi izleyerek ulaşılabilecekleri için adil olduklarını söyleyemeyiz. Böyle bir şey çok ileriye gitmeye, saçma ve adil olmayan sonuçlara ulaşmaya neden olur. Kumar

örneğinde, mesela, ortaya çıkabilecek her bölüşümün kabulü gerekecektir. Bahisin sonucunu hakça kılan, onun bir dizi hakça kumarın sonucu olmasıdır.

Bu nedenle, adil bölüşüm payları oluşturmak için bir adil kurumlar bütünü oluşturmak ve tarafsızca yönetmek gerekir. Adil bir anayasa ve düzgün işleyen dört devlet dalı mevcut iken, nasıl şekillenirse şekillensin, fiili servet dağılımını adil kılan bir işlem vardır. Böyle bir işlem, herkesin anlaşığı ve kimsenin şikayet etmediği ilkeleri gerçekleştiren adil bir kurumlar sisteminin sonucu olarak ortaya çıkacaktır. Durum, bir tam işlemsel adalet durumudur, çünkü sonucun yargılabileceği bir bağımsız kriter yoktur. Belli bir servet dağılımının, sadece adil kurumlardan kaynaklandığı için adil olduğunu söyleyemeyiz, böyle bir şey kavramın boyutlarını çok fazla aşmak olur. Kuşkusuz adil kurumlarla ulaşılan bir çok bölüşüm vardır ve bu durum bölüşümü sınıflar arası yönden de alsak, bazı mal ve hizmetlerin belli kimselere dağıtımını yönünden de alsak geçerlidir. Sonsuz sayıdaki bölüşümler içinden birini adil yapan, toplumca anlaşılmış bir işbirliği çerçevesinde gerçekleşmiş olmasıdır. Böyle bir durum, herkesin, kendisinin ve başkalarının hareketleri kendi yasal beklentileri ve birbirlerine olan sorumlulukları tarafından yönlendirildiğinde, hakkı olanı alması halinde gerçekleşir. Kurumların adil sistemi içinde beraberce çalışmadığımız sürece, bahse girişmeksizin hakça kazanıp kaybedeceklerimizden

daha fazlasını sağlayan adil bir servet bölüşümüne ulaşamayız.

Bölüşüm paylarının bu açıklaması, tam rekabetçi fiyat sisteminin hakça bir oyun olarak düzenlenmesi halinde ekonomik kazançların adil olacağını öne süren tanınmış tezin basitçe geliştirilmiş halidir. Fakat bunu yapabilmek için bir sosyal sistemi bütünüyle seçerek işe başlamak zorundayız, çünkü bütün düzenlemelerin temel yapısı adil olmalıdır. Ekonominin uygun kurumlara çerçevelenmesi gerekir, çünkü tam etkin bir fiat sistemi, kendi başına bırakıldığı zaman adil bölüşüm payları belirleyecek bir eğilime sahip değildir. Sadece ekonomik faaliyetin adil bir anayasa ile düzenlenmesi ve devletin dört dalı ile kontrol edilmesi yetmez, aynı zamanda gelecek nesillere gerekli birikimi sağlayacak bir adil tasarruf fonksiyonunun benimsenmesi gerekir. Bu nedenle bölük pörçük reformlarla yetinmeyiz, çünkü bütün bu esaslı sorunlar uygun bir biçimde ele alınmadıkça, sonuçta ortaya çıkacak bölüşüm paylarının adil olacağını bir teminatı yoktur; eğer kurumlar ile ilgili başlangıç seçimleri doğru yapılırsa, bölüşüm adaleti kendi başına gerçekleşir. Bir adil sistem çerçevesi içinde, vatandaşlara, başkalarının benzer özgürlüklerine saygılı oldukları sürece, dernekler kurmak, gruplar oluşturmak izni verilebilir. Toplumsal yaratıcılık ile geniş çeşitlilikte zevklerle ve becerilere hitap edecek, çeşitli ekonomik ve sosyal faaliyetler icat edilebilir, ve bütünün temel yapısında ki adalet etkilenmedikçe bireyler, toplandı özgürlüğü ilkesine uygun olarak,

istedikleri faaliyete girmek ve görev almakta serbest bırakılabilirler. Ortaya çıkan bölüşüm, nasıl olursa olsun adildir. Tanımladığımız kurumlar sistemi, farz edelim ki, iyi düzenlenmiş bir toplumun temel yapısıdır. Bu sistem, tam olarak nasıl gerçekleşeceklerini göstermek suretiyle, iki adalet prensibinin içeriğini yansıtır, ve aynı sistem ikinci en iyiler arasındaki politik yargıya yollama yapmak suretiyle bir toplumsal ideali belirlediği gibi izlenecek reformların uzun dönemli yönünü de gösterir.

14

Üçüncü soruyu ele alarak sonuca ulaşabiliriz: Bu adil bölüşüm payları kavramı adaletin sağduyu (commonsense) ya dayalı kavramı ile bağdaşabilir mi? Sözleşme doktrinini açıklarken çok özel hatta çok eksantrik ve özellikleri fark ilkesinde merkezleşen bir kavrama yöneliktir. Bu kavramın açık tanımları yok denecek kadar az olduğu gibi, geleneksel faydacı ve kurmcu kavramlardan da büyük ölçüde farklıdır. Bu soru cevaplandırılması kolay olmayan bir sorudur, çünkü adaletin felsefi kavramları, tartıştığımız kavram da dahil, ve sağduyuya dayalı kanaatler, çok net değildir. Ayrıca uygulamada sonuçları, esas itibarıyla, nasıl bir ağırlık verildiklerine bağlı olan prensipler ile ahlaki kurallar arasında terkipler oluşturma eğilimimiz bir karşılaştırma yapmayı zorlaştırır, çünkü verilecek ağırlık belirsiz olduğu gibi koşullara göre de değişir ve bu nedenle, sistematize etmeğe çalıştığımız sezgisel yargılara dayandır.

Şu hak kavramını ele alalım: Toplumsal adalet pozitif yönden iki şeye dayanır: Bölüşüm eşitliğine (refah seviyelerinin eşitliği olarak anlaşılmalıdır) ve toplam refaha (bütün bireylerin elde ettiği faydalar toplamı olarak anlaşılmalıdır). Buna göre bir sistem eğer her iki yönden de daha iyi ise yani, eğer belirlediği beklentiler hem daha az eşitsiz ve refah toplamı daha büyükse hiç kuşkusuz diğer sistemden daha iyidir. Bir başka hak kavramı eşitlik ilkesi yerine toplumsal minimum ilkesini ikame etmek suretiyle elde edilebilir; ve böylece bir kurumsal düzenleme, eğer beklentiler toplamı daha yüksekse ve en yüksek minimumu sağlıyorsa, başka bir kurumsal düzenlemeden hiç kuşkusuz daha iyidir. Buradaki düşünce, hiç kimsenin belli bir yaşam standardının altına düşmesine izin vermeyen bir sınırlamaya tabi beklentiler toplamını maksimize etmektir. Bu kavramlar içinde eşitlik ve toplumsal minimum ilkeleri, adalet talebini, toplam refah ilkesi ise etkinlik prensibini temsil eder. Fayda ilkesi, gücü adalet prensibi ile sınırlanmış etkinlik ilkesinin rolünü üstlenir.

Uygulamada bu tür ilkelere dayanarak yapılan bileşimler yararsız değildir. Politikaların değerlendirileceği makul standartları belirler ve uygun kurumsal yapı temelini mevcut ise doğru sonuçlar verir. İlk kavramı ele alalım: bu kavram tarafından yönlendirilen bir kimse çoğu defa doğru karar verir. Mesela, fırsat eşitliğinden yana olacaktır, çünkü herkesin daha çok eşit şansa sahip olması etkinliği arttıracak ve eşitsizliği azaltacaktır. Bununla birlikte bir ku-

rumun bir ilkeye uygun düştüğü fakat bir başkasına ters düştüğü zaman gerçek bir sorun ortaya çıkar. Bu durumda her şey, ilkelerin ağırlığına bağlı olacaktır, fakat sorun bunun nasıl yapılacağıdır. İlkeler arası kombinasyonlar bu soruya cevap vermez ve karar sezgiye bırakılır. Çünkü belli bir toplam refah ile belli derecede eşitsizliği birleştiren her düzenleme için birey, ilkenin yol göstermesi olmaksızın, toplam refahta ne kadar bir artışın (veya azalışın), mesela, eşitlikte ne kadar bir azalış (veya artışla) dengeleneceğine karar vermek zorunda kalacaktır.

İki adalet prensibini kullanan bir kimse de eşitlik ile toplam refah arasında bir dengeye ulaşmak için çabalayacaktır. İlkeler arasında bir bileşim benimseyeceğini öne süren bir kimsenin, iki adalet prensibine, belli ağırlıklar vermek suretiyle dayanmadığını, fakat farkında olmadan eşitlik ve toplam refaha verdiği ağırlıkların, eğer bu iki ilkeyi uygulamış olsaydı vereceği ağırlıklarla aynı olmayacağını nasıl bilebiliriz? Kuşkusuz, uygulamada ilkeler bileşimine başvuran veya sözleşme doktrinine dayanan kimselerin, bu davranışlarını hak ile ilgili anlayışları tamamen tatmin edilinceye kadar sürdüreceklerini söylesek de, sorun açık kalır. Ağırlıkların belirlenmesi için mevcut olan geniş alan, sorunu çözümsüz bırakır.

Ayrıca benzer durumlar diğer pratik standartlar için de söz konusudur. Mesela, gelir bölüşümünün, ihtiyaç ve güvenlik istemlerine değil, eğitim ve tecrübe, sorumluluk ve katkı ve benzeri bir takım özelliklere dayandığı geniş

kabul gören bir durumdur. Bu gibi sağduyu kuralları nasıl dengelenecektir? Yine, ekonomi politikasının önemli amaçlarının rekabetçi etkinlik, tam istihdam, uygun bir büyüme hızı ve iyi bir gelir dağılımı olduğu genellikle kabul edilir. Modern demokratik bir devlette bu amaçlar eşit özgürlük ve fırsat eşitliği ile tutarlı bir biçimde gerçekleştirilir. Bu amaçlarla ilgili bir tartışma yoktur. Bunlar iki adalet prensibini kabul etmiş olan herkes tarafından kabul edilecektir. Fakat değişik politik görüşler bu amaçları değişik şekilde dengeler, dolayısıyla biz bunlar arasında seçimi nasıl yapacağız? Gerçek şudur ki bu tür kural ve amaçları kabul edeceğimiz zaman aramızda pek az anlaşırız; hakça ayrıntılı bir ağırlık verme işlemi tam bir adalet kavramı içinde mevcuttur. Çoğu defa sağduyu kurallarını ve politika amaçlarını sıralamakla ve belli sorunlarda ilgili koşulları incelemek suretiyle bunlar arasında bir denge sağlayacağımızı ekleyerek memnun oluruz. Bu sağlam bir pratik öğüt olmakla birlikte, adalet kavramını ifade etmez. Sözleşme doktrininde ise, ilke, kural ve politika amaçları arasındaki kombinasyonların hepsine, en az avantajlı durumda olanın beklentilerini, gerekli tasarrufun yapılması, eşit özgürlük ve fırsat eşitliği sisteminin devamı ile tutarlı olacak biçimde, maksimize edecek bir ağırlık verilir.

Sözleşme doktrini ilk başta ve özellikle eşitsizlikleri ele alış biçiminde, özel bir kavram gibi görünüyorsa da, temeldeki adalet prensiplerini açıkla-

yabilir ve her günkü yaşamımızda yer alan yargıların ağırlıklarını kontrol edebilir. Durumun gerçekten böyle olup olmadığına, iki prensibin sonuçlarının ayrıntılı bir biçimde geliştirilmesi ve herhangi bir ihtilaf olup olmadığına bakılması suretiyle karar verilebilir. Büyük ölçüde herhangi bir ihtilaf olmayacaktır. İncelediğimiz yargıların sabit noktalarında bir ihtilaf olmadığını kesinlikle umuyoruz. Belki de temel sorun, bir kimsenin, bir başka kimsenin iki prensibi temsil eden hak kavramını kabule hazır olup olmadığıdır. Çünkü, görmüş olduğunuz gibi, sağduyu ağırlıklar konusunu belirsiz bırakmıştır. İki prensip, sağduyunun söyleyecek pek az şeyinin olduğu durumlarda nisbeten kesin bir prensip öne süren sıradan fikirlere çok fazla karşı çıkmaz.

Netice olarak, demokratik bir toplumda ortak (common good) çıkarı dikkate almak politik bir mukaveledir. Hiç bir siyasi parti herhangi bir toplumsal çıkarın aleyhine yasal düzenleme yapmak için girişimde bulunmaz. Fakat, felsefi yönden böyle bir anlaşma nasıl anlaşılmalıdır? Kuşkusuz etkinlik prensibinden (Pareto tipi bir anlamda) daha fazla bir şeydir ve devletin herkesin çıkarını eşit biçimde etkileyeceğini fark etmez. Henüz bir tek bakış açısından daha fazlasını maksimize edemeyeceğimiz için, bir demokratik toplumun özellikleri belli iken, en az avantajlıyı seçmek ve onların uzun dönem beklentilerini vatan-dışlığın eşit özgürlükleri ile tutarlı biçimde maksimize etmek doğaldır. Aynca, adil olduklarını büyük bir gü-

venle düşündüğümüz politikalar, en azından, bu sınıfın zenginliğine pozitif bir katkıda bulunur ve bu nedenle bu politikalar her yerde adildir. Böylece fark ilkesi, tam bir adalet kavramı seçme lüzumu ile karşılaştığımızda, demokrasi politik mukavelesinin makul biçimde genişletilmiş şekli olarak görünmektedir.

REFERANSLAR

- GAUTHIER,D. (1963), *Practical Reasoning*, no.126
- HARE,R.M. (1963), *Freedom and Reason*, Clarendon Press
- HARSANYI,J.C. (1953) 'Cardinal Utility in Welfare economics and in the theory of risktaking', *J.Polit.Econ.*, vol.61,no.434.
- HARSANYI,J.C. (1955), 'Cardinal welfare, individualistic ethics and interpersonal comparisons of utility', *J.Polit. Econ.*, vol.63, no.309.
- HUME,D. (1779), *A Treatise of Human Nature*, book 3, part 3, section 1.
- KALDOR,N. (1955), *An Expenditure Tax*, Allen&Unwin
- KANT,I. (1786), *The Foundation of the Metaphysics of Morals*, Bobbs-Merrill, 1959.
- MILL,J.S. (1867), *Utilitarianism*, Doubleday, 1965.
- NELSON,L. (1956), *System of Ethics*, Trans. N.Guterman, Yale University Press.
- PARETO,V. (1909), *Manuel d'Economie Politique*, Kelly.
- PENNOCK,J.R (1950), *Liberal Democracy: Its Merits and Prospects*, Holt, Rinehart&Winston.

PERRY,R.B. (1944) *Puritanism and Democracy*, Vanguard.

RAPHAEL,D.D. (1950-51), 'Justice and liberty', *Proceedings of the Aristotelian Society*, new series, vol.51.pp.187ff.

RAWLS,J.(1958) 'justice as fairness', *Philos.Rev.*,Vol.67,no.164.

RAWLS,J. (1963), 'Constitutional liberty and the concept of justice', *Nomos*, vol.6.

RAWLS,J. (1967), 'Distributive justice', in P.Laslett and W.G.Runciman (eds.), *Philosophy, Politics, and Society*, 3rd. Series, Blackwell.

RAWLS,J. (1971), *A Theory of Justice*, Harvard University Press.

SANTAYANA,G. (1906), *Reason and Society*, Scribner.

SIDGWICK,H. (1907) *The Methods of Ethics*, 7th edn, Macmillan.

SPFFIGELBERG,H. (1944), 'A defense of human equality', *philosoph.Rev.*, vol.53.no. 101,pp. 113-23.

TAWNEY,R.H. (1952) *Equality*, 4th edn, Allen&Unwin

VON HAYEK,F. (1960), *The Constitution of Liberty*, University of Chicago Press.